

De Rijstmoeder
in den Indischen Archipel.

BIJDRAGE VAN DEN HEER

ALB. C. KRUYT.

Overgedrukt uit de Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie
van Wetenschappen, Afdeling *Letterkunde*, 4e Reeks, Deel V.

Bibliotheek
NEDERL. ZENDINGSSCHOOL
OEGSTGEEST

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.

1903.

UBU

PKB

1345

B 5f

4

LIBRARIJ
NEDERL. ZENDINGSBUREAU
OMGEGSTGEEST

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK UTRECHT

3909 0943

DE RIJSTMOEDER
IN DEN INDISCHEN ARCHIPEL. ¹⁾

DOOR

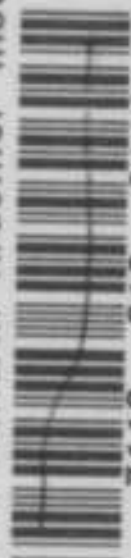
ALB. C. KRUYT.

I.

Het is een bekend feit, dat de Indonesiër zich de rijst „bezield” voorstelt, voorzien van „zielestof”. Waar de rijst overal in den indischen Archipel verbouwd wordt en met enkele uitzonderingen als het voornaamste voedsel wordt gebezigd, verwondert het ons niet, dat de Indonesiër zich de rijst niet alleen in meer eigenlijk animistischen zin als bezield voorstelt, maar dat hij de zielestof van de rijst zelfs even krachtig als, en evenboortig aan die van den mensch voorstelt. Zoo

¹⁾ Behalve het gedrukte materiaal, dat ik voor dit opstel heb gebruikt, hebben de Heeren G. K. Simon, zendeling-leeraar te Pangaloan, W. H. Th. van Hasselt, zendeling-leeraar te Si Matorkis (Angkola), H. Lageman, te Lahagoe (Nias), K. Lategahn, te Mandomai (Borneo) en A. Kruyt, zendeling-leeraar te Modjo-warno, mij zeer verplicht met de beantwoording van eenige vragen dit onderwerp betreffende. De Heer J. C. van Eerde, controleur op Lombok zond mij een opstel in manuscript over de rijstmoeder op Lombok; dit opstel zal eerstdaags verschijnen in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap. Ook de Heer H. Th. Kal, controleur te Tjitjoeroeg (Preanger) heeft mij zeer verplicht met de toezending van een opstel in manuscript van den wadana van Tjitjoeroeg, Raden Wira Haduragana. Dezen heeren zeg ik hierbij openlijk dank voor deze hunne welwillend verleende hulp. Wat in dit opstel voorkomt over Sangir dank ik dr. N. Adriani te Panta, terwijl ik omtrent de Minahassa vele gegevens persoonlijk heb verzameld tijdens een verblijf aldaar.

noemen de Bataks die zielestof *tondi* evenals de zielestof van den mensch. Terwijl de Dajaks van Poelopetak de zielestof van voorwerpen, dieren en planten *gana* noemen, geven zij aan de rijst een *hambaruan*, evenals aan den mensch (A. Hardeland, Dajaksch Woordenb. blz. 125 onder *gama*). Zoo ook noemen de bewoners van Halmaheira de zielestof van voorwerpen en planten *giki* en *duhutu*, maar aan menschen en aan spijsze kennen zij een *gurumi* toe (Van Baarda, Wdlijst van het Galelareesch op *giki* en *gurumi*).

Van Javanen, Maleiers, Makassaren en Boegineezen, bewoners van het eiland Boeroe en verder in de Molukken weten wij, dat zij aan de rijst een *sumangè*, *sumangat* of *sèmangat* toekennen evenals aan den mensch.

Evenzoo is het onder de Toradja's van Midden-Celebes; terwijl uit alles blijkt, dat alle voorwerpen en planten door hen bezielde worden gedacht, geven zij alleen aan menschen, aan dieren en aan rijst *tanoana* „zielestof". Het behoeft nauwelijks gezegd, dat dit verschijnsel is ontstaan uit het feit, dat men de rijst zoo hoogelijkst waardeert. Om dezelfde reden bijvoorbeeld geven de Melanesiërs behalve aan den mensch alléén aan varkens een *tarunga*, omdat deze dieren voor hen bijzondere waarde hebben. De Dajaks geven ook een *hambaruan* aan hunne kostbare chineesche potten.

Voor al uit de oogstzangen en liedjes blijkt duidelijk hoezeer men zich de rijst als persoon voorstelt. Hiervan slechts twee voorbeelden. In een oogstzang te Kakas in de Minahassa, welke mij werd medegedeeld door een der in het Possosche werkende onderwijzers, wordt de rijst voorgesteld als hunkerende om te worden geplukt en onder dak gebracht. Een gedeelte luidt vertaald aldus:

Zij huilt, och arme,
de padi, die voorbijgegaan is;
huilt niet,
er zijn er die u zullen plukken.

Een anderen zang geeft W. W. Skeat in zijn Malay Magic (blz. 250):

Koer, koer, ¹⁾ ziel van mijn kind!
 Kom en keer terug naar huis met mij,
 onze overeenkomst is volbracht.
 Dat de hitte u geen kwaad doe,
 dat de wind u geen kwaad doe,
 dat de muskieten u niet steken,
 dat de zandvliegen u niet steken.

De Indonesiër beschouwt de rijst dus als persoon.

Alles nu, waarvoor men zich in acht heeft te nemen om de zielestof van den mensch niet te kort te doen, opdat hij niet sterve, moet de Indonesiër ook in acht nemen ten opzichte van de rijst; want is de zielestof van de rijst weg, dan sterft de rijst, dan verdwijnt met de zielestof ook de inhoud van den korrel, althans zijne voedingskracht: men zal eten en nimmer verzadigd zijn.

In de eerste plaats moet de rijst gevoed worden, en niet wetende hoe dit moet geschieden raakt de Indonesiër alleen de aren met de spijs aan. Wanneer bij de Maleiers op het maleische schiereiland ²⁾ de zaaipadi in het kweekbed is opgeschoten, neemt men een bos bladeren van planten, welke algemeen in den Archipel tot dergelijke doeleinden worden gebruikt om hun taai levensbeginsel of om hun naam. De punten van deze bladeren tot een bos samengebonden doopt men in een mengsel van rijstemeel met water en besprenkelt daarmee de jonge rijstplantjes om ze te voeden.

Wanneer bij de Badoej's ³⁾ de rijst in de aar schiet (zwanger is) bestrooit men het gewas met *hondjé* (de vrucht van *Ellettaria speciosa*) en de bladeren van de *tjalik angin* (*Plagianthera oppositifolia*). Men onderstelt namelijk, dat de rijst in haar zwangeren toestand eveneens aan zure dingen behoefte heeft als de zwangere vrouw.

Een van de landbouwvoorschriften bij de Galelareezen luidt: ⁴⁾

¹⁾ De gewone interjectie om kippen en zielestof te roepen.

²⁾ W. W. Skeat, *Malay Magic*, blz. 221.

³⁾ Dr. J. Jacobs en J. J. Meyer. *De Badoej's*, blz. 105.

⁴⁾ M. J. van Baarda, *Fabelen, verhalen en overleveringen der Galelareezen*. *Bijdragen T. L. en V.* 6, I, 495.

„Als de rijstaar uitkomende is en begint af te hangen, moet men ze besprengen met geneeskrachtig water, water, waarin kurkema gemengd is — opdat de rijst geel, rijp, zou worden — en dat men bepreveld heeft; de kwast, die men daartoe gebruikt, wordt samengesteld uit takjes van heesters, welker bladeren afhangen op de wijze van die van een treurwilg, opdat de aren zwaar, zich ombuigend, neerhangend zullen worden: want men zegt, dat men er vrucht in (of liever den inhoud in den korrel) brengt, dat er geen kaf in de rijst zij.”

Op Lombok geeft men, volgens den Heer J. C. van Eerde, aan de rijst ook zure dingen zooals rudjak, als ware zij eene zwangere vrouw. Men besprenkelt haar ook met heilig water van een kramat uit den heidenschen tijd. De Heer Van Eerde vertelt ook, dat men bij tusschenpoozen van een paar dagen *lego*-bladeren of zemelen brandt, zoodra de bloem te voorschijn is gekomen. „Dit is de *pëndèdèng* of het middel om op te drogen, evenals bij eene vrouw pas na de bevalling plaats heeft, wanneer zij zich bij het vuur neerlegt.”

In het Sapiroksche zorgde men kokosmelk, geweekte ongekookte rijst en rijstemeel gereed te hebben, „waarvan men zelf iets gebruikte en het overige voor den geest, die in het zaad huist. . . . neerzette.”¹⁾

Te Tomohon in de Minahassa strooit de tuinpriester rijst en ei in de velden rond op den tijd, dat de rijst nieuwe loten moet schieten (stoelt).

Ten slotte vermeld ik dit gebruik van de Toradja's van Midden-Celebes, die, wanneer de rijst begint te rijpen, rondgaan met een bakje rijstepap waarin zij de uiteinden der aren hier en daar dompelen. Bij het planten wordt het zaad eerst besprengd met kippenbloed om het meerdere zielestof, en dus groeikracht toe te voegen, zooals ook menschen worden bestreken met het bloed van offerdieren.

Het denkbeeld van de identiteit van de zielestof van den

¹⁾ A. L. van Hasselt. Nota betreffende de rijstcultuur in de residentie Tapanoeli. Tijdschrift Bat. Gen. deel 36, blz. 529.

mensch met die van de rijst heeft het aanzijn gegeven aan tal van sympathetische handelingen. De zielestof van den mensch toch neemt gemakkelijk eigenschappen over van voorwerpen, waarmede hij in aanraking komt. Zijne zielestof wordt versterkt door anderer zielestof. Zoo ook met de rijst. Bij nagenoeg alle volken vindt men het gebruik om hout of bladeren van vruchtboomen tusschen de rijst te leggen, in de overtuiging, dat de zielestof der rijst de eigenschappen dier vruchtboomen zal overnemen en rijkelijk vrucht zal dragen. Zoo bijvoorbeeld moeten bij de Dajaks in Centraal-Borneo alle voorwerpen, die bij het oogsten gebruikt worden, gemaakt zijn van het hout van vruchtboomen. Denzelfden sympathetischen invloed verwachten de Bataks in het Sipiroksche van het feit, om op den dag van het uitzaaïen veel te eten ten einde goedgevulde aren te krijgen. ¹⁾

*Sympathetische
handelingen*

Gelijk nu ook de zielestof van den mensch kan worden weggevoerd van den eigenaar, zoo kan dit ook geschieden met de zielestof van de rijst. Deze mogelijkheid heeft aanleiding gegeven tot het in het leven roepen van tal van verbodsbepalingen, vooral gedurende den tijd, waarin de rijst staat rijp te worden. Zoo mogen de Soendaneezen, Bataks van Angkola en Toradja's zekere spijzen niet eten. Voor de Bataks zijn, volgens den Heer W. H. Th. van Hasselt, verboden: komkommers en zoetigheden. Voor de Toradja's: al die spijzen welke „glad” zijn, zooals zekere slijmerige groente Hibiscus Manihot Linn., kokosvleesch en derg. De sympathetische betrekking tusschen deze voedingsmiddelen en rijst ligt in de „gladheid”, zoodat de zielestof der rijst uit sympathie zou wegglijden en de rijstkorrels ledig laten. Ook mag men geen papajavruchten of bladeren eten, omdat *paja* „verdwijnen” beteekent. De rijst zou bij het eten van papaja verdwijnen.

De komkommers der Bataks zijn ongetwijfeld verboden waar om hun waterrijk gehalte. Vooral voor water is de Indonesiër zeer bevreesd gedurende den rijsttoogst; water vloeit, en zoo

¹⁾ A. L. van Hasselt, Nota enz. Tijd. Bat. Gen. deel 36 blz. 529.

zou ook gemakkelijk de zielestof der rijst wegvloeien. In Midden-Celebes mogen degenen, die de rijst oogsten gedurende drie dagen niet baden, of zelfs met water in aanraking komen; hun dorst mogen zij nimmer lesschen met gewoon water; alleen palmwijn en water dat in lianen gevonden wordt mogen zij drinken, omdat deze vloeistoffen in natuurlijken staat niet vloeien. Bij de Tontemboan in de Minahassa mag men geen water aanraken, wanneer men de nieuwe rijst naar huis draagt. Bij de Niassers mag op den plantdag niet worden gebaad ¹⁾; bij de Dajaks van Serawak staat dit verbod vermeld bij het oogsten. ²⁾ Van de Bataks van Angkola schrijft de heer W. H. Th. van Hasselt: „Is men op het rijstveld aan het oogsten, dan baadt men niet en drinkt men niet.” Ditzelfde schrijft de heer G. K. Simon van de Bataks van Pangaloan. Zoo geeft de heer Van Baarda voor de Galelareezen de volgende regels: ³⁾ „Als degenen, die de rijst naar de schuur brengen door water gaan, vloeit de rijst weg als water”. „Zoolang de tuin gebonden is (waarover beneden) mogen zij de rijst, die zij willen koken, niet eerst wasschen, anders gaat de rijstziel uit den tuin”. „Als men de rijst in de schuur brengt, mag men geen bamboes met water tegen de schuur zetten, anders vervloeit de rijst”.

In nauw verband met deze sympathetische handeling van vervloeien staat ongetwijfeld het verbod bij Niassers, Bataks, Dajaks en Toradja's om gedurende den oogst coïtus uit te oefenen.

Ook vreemdelingen, d. z. menschen, die niet tot het huisgezin van den eigenaar van het land behooren, kunnen met of zonder opzet de zielestof van de rijst tot zich lokken en met zich medenemen. De vrees, dat zulks zou kunnen gebeuren,

¹⁾ L. N. H. A. Chatelin. Godsdienst en bijgeloof der Niassers. Tijdschrift. Bat. Gen. dl. 26, p. 163.

²⁾ H. Ling Roth. The natives of Sarawak and British North Borneo I, 402.

³⁾ M. J. van Baarda. Fabelen enz. Bijdragen T. L. en V. 6, I, 489 e. v.

heeft bij alle volken van den Archipel een streng verbod in het leven geroepen, dat geen vreemdeling in het oogstende dorp of in het veld waar geoogst wordt, wordt toegelaten, althans gedurende een bepaald aantal dagen. Bij de Toradja's is dit gedurende de 3 eerste dagen van den oogst. Op de wegen, welke naar het dorp leiden, wordt dan een poort opgericht van twee overeind staande staken, waarover een dwars-hout ligt. In het midden van dit dwarshout is een van bamboe nagemaakt oogstmesje opgehangen. Mocht zich vóór het stellen van dit teeken een vreemdeling in het dorp bevinden, dan moet hij daar blijven tot na afloop der drie verbodsdagen.

Het pas beschreven verbodsteeken vinden wij op Nias terug volgens mededeeling van den Heer H. Lagemann: „De ingang tot het dorp is niet verboden, maar tot de oogsthut hebben vreemdelingen geen toegang. Als verbodsteeken hangt men een kokosblad aan een touw op, dat tusschen twee bamboestaken is gespannen”.

De Bataks van Sipirok sluiten de deuren van het huis, zoodra de padi binnen is gebracht, „om te beletten, dat de geesten daaruit zullen ontsnappen, en is er bezoek, dan dienen de bezoekers in huis te blijven tot de padi is opgeborgen, of totdat het maal is afgelopen, dat men gewoon is direkt na het opbergen te gebruiken.¹⁾

Bij de Maleiers op het maleische schiereiland mag gedurende het oogsten geen geld, rijst, zout, olie, tamme dieren uit het huis worden gebracht, wel er in.²⁾

Geen Dajak in het Serawaksche mag bij anderen die oogsten in huis komen of ook de oogsters mogen niet bij anderen gaan.³⁾ Geen Dajak ook mag nieuwe rijst van een ander eten, zoolang zijn eigen rijst nog niet rijp is. Door middel van die gegeten rijst zou hij ook de zielestof van de rijst uit hetzelfde

¹⁾ A. L. van Hasselt. Nota enz. Tijd. Bat. Gen. deel 36, blz. 528.

²⁾ W. W. Skeat. Malay Magic, blz. 244.

³⁾ H. Ling Roth. The natives of Sarawak enz. I, 402. De aldaar opgegeven reden voor dit verbod is, dat het zou zijn gegeven om de grootte van den oogst niet bekend te doen worden.

veld met zich mede kunnen lokken, waardoor de rijst zou verrotten of verdwijnen. Dit verbod bestaat ook onder de Toradja's van Midden-Celebes.

In Bolaang-Mongondou is het gedurende den tijd, dat de rijst naar huis gebracht wordt verboden om in de keuken, waar gewoonlijk de bergplaats der nieuwe rijst is, te koken, en is het niemand geoorloofd in de bergplaats der nieuwe rijst te gaan zien, behalve den plukkers. ¹⁾

Vosmaer vertelt van de bergewoners boven Kandari, dat gedurende den oogst niemand in het veld mag komen, dan de deelhebbende personen. ²⁾ Hetzelfde vinden wij opgeteekend van de Cerammers ³⁾ en van de Galelareezen op Halmahera. ⁴⁾ Ook mag bij de laatsten geen vreemdeling in den oogsttijd uit het huis van den tuineigenaar iets medenemen, „anders zou de ziel van de rijst met dat meegenomene meegaan.” ⁵⁾ Dit laatste geldt ook voor de Toradja's na de 3 verboden dagen.

Het behoeft geen betoog, dat naar animistische denkwijze de zielestof der rijst kleeft aan degenen die haar oogsten. Om die reden mogen de oogsters zich niet in contact stellen met voorbijgangers, hetzij door naar hen te kijken, hetzij door met hen te spreken. Door hunne aandacht aan iets anders te schenken dan aan de rijst, zou haar zielestof kunnen ontsnappen. In Midden-Celebes wordt het voor onwelvoegelijk gehouden iemand die oogst aan te spreken, en doet men dit toch, dan zal geen hunner antwoorden. De voorgangsters bij het oogsten hebben haar zonnehoed zoodanig ingericht, dat zij nergens heen kunnen kijken en alleen hare blikken op de rijst geslagen houden. Van Nias lezen wij hetzelfde als van Posso: „Aan al diegenen uit het gezin, die oogsten, is het slechts

¹⁾ N. P. Wilken en J. A. Th. Schwarz. Allerlei over het land en volk van Bolaang-Mong. Mededeelingen Ned. Zend. Gen. deel XI, blz. 370.

²⁾ J. N. Vosmaer. Korte beschrijving van het Z. O. schiereiland van Celebes. blz. 85.

³⁾ J. G. F. Riedel. De Sluik- en Kroesharige rassen. blz. 124.

⁴⁾ M. J. van Baarda. Woordenlijst, op *Pitiku*, blz. 322.

⁵⁾ M. J. van Baarda. Fabels enz. Bijdragen T. L. en V 6, I, 492.

geoorloofd des avonds als de arbeid is afgelopen, met andere menschen te spreken, des morgens moet dit zoowel in huis als op weg naar het veld worden nagelaten. ¹⁾ Van de Bataks in Angkola vertelt de Heer W. H. Th. van Hasselt: „Is men op het rijstveld, dan kijkt men niet rond, men bindt zelfs een doek over het hoofd, opdat zelfs de ooren gesloten zouden zijn, men mag niet spreken tot voorbijgangers. „Ditzelfde vertelt de Heer G. K. Simon van de Bataks van Pangaloan, en Wedana Wira Haduragana van de Soendaneezen. Ook de Tontemboan in de Minahassa spreken hen die de nieuwe rijst dragen, niet aan. Dezen kijken niet rechts of links, zij stoppen de ooren dicht om geen geluiden op te vangen, die de rijsteziel zouden weglukken.

Nog tal van andere verbodsbepalingen heeft de Indonesiër bedacht, alle voortkomende uit zijn vrees om de zielestof door eenige sympathetische handeling van de rijst te verwijderen of ze te benadeelen. Hiervan noemen wij alleen nog het volgende: Op Nias is het verboden „kalk uit de bergplaats te halen, op straf, dat den volgenden morgen ook de pas geplante padi uit de gaten gegraven is. Hij mag geen sirih kauwen, want anders eet een zeker kever, *era* genaamd, den oogst op. Hij mag de binnengalerij zijner woning niet aanvegen, zich des nachts niet dekken, anders slaat de halm neer. Hij mag geen grashalm uitplukken, anders verwelkt de halm; hij mag niets eten wat in de heete asch gebraden is, anders komt er brandkoren op zijn akker. ²⁾ Zendeling Reitze van Si Gaol aan het Tobameer vertelt een verhaal van een hoofd, dat zich het lange haar had laten afsnijden, en dat daarop door zijn ambtgenoot werd beboet op grond van de onderstelling, dat door deze handeling de muizen het rijpe graan zouden vernielen. ³⁾ De corresponderende gedachte was zeker deze: de muizen

¹⁾ L. N. H. A. Chatelin. Godsdienst enz. Tijd. Bat. Gen. deel 26, blz. 165.

²⁾ L. N. H. A. Chatelin. Godsdienst enz. Tijd. Bat. Gen. deel 26, blz. 163.

³⁾ Berichte der Rheinischen Missionsgesellschaft. 1897 blz. 175.

zouden het graan afknagen, gelijk het hoofd van den man van haar was outdaan.

In Minangkabau laten de vrouwen bij het planten de haren los over de schouders hangen, opdat de padi welig zal opschieten en een langen stengel zal krijgen. ¹⁾ Op het maleische schiereiland mag het hoofdhaar niet worden afgesneden als men aan het oogsten is. Ook mogen degenen die oogsten hun schaduw niet laten vallen op de rijst. ²⁾ Zoo mag men bij de Galelareezen op Halmaheira als men rijst plant, niet in den tuin eten, anders eten de muizen het gewas op. ³⁾ Dr. Nieuwenhuis vertelt van de Kajans, dat zij in den eersten tijd na het zaaien geen dieren mogen dooden. (Dr. N. zegt, dat dit zou zijn om de „ziel der rijst” niet te verschrikken). Ook mag men niet huwen en tatouereen. Vrouwen mogen niet naaien en mannen geen hertshoorn snijden. ⁴⁾

Op Sangir wordt de uitgetreden rijst gewand, voordat zij in de bergplaats wordt opgeborgen. Dit wannen nu mag men niet doen bij eb (de rijst zou dan verminderen, het zou haar gaan als met de eb), maar als de vloed op zijn hoogst is gekomen. Ook mag men onder dit wannen niet naar de bergplaats der rijst kijken, en de deur wordt gesloten, opdat niemand zal binnenkomen; alles, opdat de rijstziel niet zal verdwijnen. Uit het voorafgezegde zijn al deze gebruiken duidelijk.

Men moet niet alleen waken voor de mogelijkheid, dat de zielestof der rijst wordt medegelokt door eenige sympathetische handeling, die zielestof kan ook heengaan, vluchten, omdat zij wordt verschrikt. Zij kan heengaan uit baloorigheid, uit verdriet of om welke gemoedsaandoening ook, evenals dit plaats heeft met de zielestof van den mensch. Daarom moet

¹⁾ A. L. van Hasselt. Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, blz. 323.

²⁾ W. W. Skeat. Malay Magic blz. 244.

³⁾ M. J. van Baarda. Fabels enz. Bijdragen I. L. en V. 6, I, 491.

⁴⁾ Dr. A. W. Nieuwenhuis. In Centraal-Borneo I, 180.

X op den akker iedere handeling, welke de rijst kan verschrikken, worden vermeden; ook alles wat de rijst zou kunnen ontstemmen, moet worden nagelaten. In Midden-Celebes mag men om die reden niet met een geweer in het rijstveld schieten of op andere wijze leven maken, een regel die voor alle volken van den indischen Archipel is aan te nemen, al staat hij niet van allen vermeld.

de rijst niet
lets schrikken

Van Nias zijn eenige verbodsbepalingen vermeld, welke zeker niet algemeen zijn: „Zoolang de inzameling duurt, mag er geen enkele plant uit het veld getrokken en geen hout op het veld of dicht daarbij gehakt worden. Op het land mag geen sirih gekauwd, niet gespuwd noch gelachen worden. Er mogen geen *gowi* (oebi), er mag alleen rijst gegeten worden, maar geen rijst uit het land waarop geoogst wordt, voordat alles gedorscht en het oogstfeest dáár is.”¹⁾ Het laatste verbod aangaande het eten van oebi, heeft zijn grond in de omstandigheid, dat oebi op Nias geplant wordt, wanneer de rijst afgeoogst is. Door gedurende den oogst oebi te eten, zou men de rijst verschrikken of in de war brengen, daar het is alsof de oogst reeds afgelopen is; haar zielestof zou zich dan licht uit de voeten maken.

panali i

geen oebi eten

Een algemeen voorschrift door den geheelen Archipel is, dat men in de bergplaats van de rijst steeds moet verschijnen net gekleed en de rijst geen onbehoorlijke taal latende hooren. Want door zulk een minachting zou de zielestof der rijst baloorig worden en heengaan. Na eene menigte verbodsbepalingen ten opzichte van de behandeling van de rijst genoemd te hebben zegt de heer J. L. van der Toorn:²⁾ „Over het algemeen heeft dus hij, die *mubazir* (= met minachting of op vernederende wijze behandelen) tegenover het gewas is, een verdwijnen van zijn oogst, of eene vermindering van de kwaliteit der vruchten te wachten. Zooals sommigen zeggen heeft

geen minachting
t.o.v. rijst
om te
geen oebi eten

¹⁾ L. N. H. A. Chatelin. Godsdienst enz. Tijd. Bat. Gen. deel 26, blz. 166.

²⁾ J. L. van der Toorn. Het animisme bij den Minangkabauer. Bijdragen T. L. en V. 5, V blz. 66.

het ontvluchten uit de *lumbuang* (rijtschuur) plaats in den vorm van bijenzwermen, en geschiedt dit onder aanvoering van Saning Sari."

Zoals wij beneden nog duidelijker zullen zien, is de Indonesiër het meest bevreesd voor het moment van het eerste snijden van de rijst. Dit snijden toch moet de rijst zoodanig verschrikken, dat zij wegvluicht. In geen enkel geval mag haar het lot dat haar wacht in herinnering worden gebracht, dat zij zal worden gestampt, gekookt en gegeten. Om deze reden wordt gedurende het oogsten niet in het rijstveld zelf gekookt (wat in gewone tijden wel gebeurt), maar steeds in het dorp.

Om nu de zielestof van de rijst niet te verschrikken door het noemen van eenig voorwerp of eenige handeling welke haar zou kunnen verschrikken, is bij sommige volken het gebruik ontstaan om zich bij den oogst van de andere dan de dagelijks gebruikte woorden te bedienen. Men onderstelt toch, dat de rijst alleen de dagelijkse taal kent. Zoo wordt dit gebruik van de Niassers vermeld door den Heer H. Lagemann. Van de Bataks van Pangaloan zegt de Heer Simon, dat men gedurende den oogst niet mag spreken van volle of leege aren, „men knoopt aan alle opgaven omtrent de vermoedelijke hoeveelheid der rijst het woord *tambun* vast, een wensch, beteekenende: mocht hij (de oogst) rijkelijk zijn." Op Sangir zijn mede eenige gewone woorden verboden gedurende den oogst. In Midden-Celebes wordt bij het oogsten eene formeele oogsttaal gebruikt.¹⁾

Mocht uit een of ander blijken, bijvoorbeeld uit den verwelkenden toestand der rijstplanten, dat de zielestof niet meer aanwezig is, dan heeft de Indonesiër ook middelen om het verlorene terug te roepen, evenals men dit doet bij menschen die hun zielestof kwijt zijn. Zoo vertelt Dr. Nieuwenhuis van de Kajans in Centraal-Borneo:²⁾ „De zielen, *bruwa*, van door

¹⁾ Zie Mededeelingen Ned. Zend. Gen. deel 39, blz. 146—148.

²⁾ Dr. A. W. Nieuwenhuis. In Centraal-Borneo I, 146.

Stelsel d. rijst
van het oogsten

Waar
Lied v. d. rijst
afkomstig is

afvallen verloren of door dieren gegeten rijst, tracht men door middel van de dajoengs (priesteressen) ook weer tot zich te trekken".

Van de Dajaks van Serawak vertelt Chalmers ¹⁾ dat de rijst spoedig rot en verdwenen zal zijn, wanneer de „ziel” er van is weggegaan. Het vangen van die ziel geschiedt door een priester op de onder die Dajaks gebruikelijke wijze door namelijk een sprong te doen naar een onzichtbaar iets en de ziel te vangen in den vorm van wat rijstkorrels, die in doeken gewikkeld aan den voet van het altaar, waarop de eerste schoven rijst liggen, worden neergelegd.

Ook onder de Toradja's in Midden-Celebes is dit het werk van de priesteressen, die dit op gelijke wijze doen als wanneer zij de zielestof aan den mensch terug brengen. De priesteres gaat namelijk onder een soort van zak zitten en houdt in de hand een bos tawa'anbladeren (*Dracaena terminalis*), welke zij onder het opdreunen harer litanie zachtkens heen en weer beweegt. Er wordt ondersteld, dat hare zielestof nu ten hemel stijgt, en zij met behulp der geesten in de lucht de weggelooopen zielestof der rijst opzoekt. Indien zij haar werkelijk bemachtigt, zullen uit de bos tawa'an, welke zij in de hand houdt 2 tot 10 rijstkorrels vallen, welke dan onder de andere rijst worden geplant. Heeft zij de zielestof niet kunnen bemachtigen, dan zal slechts kaf uit de bladeren vallen, en men is er dan van verzekerd, dat de rijst niet zal gelukken.

In de Minahassa werden te Kakas een soort van tuinpriesters gebruikt om de zielestof van de rijst te roepen. Deze lieden heeten *mamamanti* of *mamma'anti* (*anti*, stevig, sterk). Wanneer de eigenaar van het rijstveld eene bewaarplaats voor rijst heeft gemaakt, hetzij een rond vat van boomschors of eene rijstschuur, roept hij den *mamamanti*. Deze vraagt eene witte kip, opent het dak boven het rijstvat, en bindt de kip bij de opening vast. Terwijl nu de menschen de rijst naar binnen dragen, houdt de *mamamanti* de kip vast en schudt

¹⁾ In Ling Roth, *The natives* enz I, 413.

Sjamanisme

Richting op -
2000

haar boven het rijstvat; daarna blaast hij op den snavel van de kip en maakt een slurpend geluid met den mond, het in de Minahassa in zwang zijnde gebruik bij het roepen van zielestof. Wanneer hij dit heeft gedaan, zal er rijst door het dak in het rijstvat neerdalen en zich voegen bij de rijst, welke de menschen hebben gebracht. Wanneer bijvoorbeeld het rijstvat slechts voor de helft is gevuld met geogste padi, zal deze worden aangevuld, tot het vat meer dan vol is.

Uit het bovenstaande hebben wij gezien, dat de zielestof der rijst zich voordoet in de gedaante van eenige korrels rijst; evenzoo doet de zielestof van den mensch zich voor in de gedaante van een mensch of menschje. Evenals men zich de zielestof des menschen ook voorstelt in de gedaante van een vogel, vlinder, slang enz., vinden wij bij sommige volken het geloof, dat de zielestof der rijst zich zichtbaar maakt in de gedaante van een vogel, slang of van bijen.

Zoo gelooven de Toradja's van Midden-Celebes, dat het vogeltje *djekuli* of *dikoli* de materialisatie is van de *tanoana mpae*, zielestof der rijst. Dit is een mooi blauw vogeltje; het heeft zijn reputatie daaraan te danken, dat het zich een nest komt bouwen in het rijstveld tegen den tijd dat de rijst vrucht zal zetten; na den oogst verdwijnt het weder. Wanneer dit vogeltje bij zijne komst in het veld slechts „dje, dje” roept, zal men een overvloedigen oogst krijgen; roept het echter voornamelijk „kuli, kuli”, dan zal men een schralen oogst, slechts kaf, hebben (*kuli* = Mal. *kulit* = schors, schil, buitenste). Niemand mag dit vogeltje verdrijven, laat staan dooden; niet alleen dat hierdoor schade zou worden berokkend aan de rijst, maar de onverlaat zelf zou eene oogziekte krijgen, die wel eens tot blindheid leidt. Offers worden aan dit vogeltje niet gebracht, noch wordt eenige handeling te zijnen behoeve verricht.

In de Minahassa bestaat een dergelijk, ofschoon nu verzwakt geloof; daar is het de *kekekou*, een soort kleine kwartel, die mede gaarne tusschen de rijst verblijf houdt, zoolang deze

gebruik van
Zielestof

Vogel in de rijst

nog niet wordt geoogst; overigens vindt men hem veel in alang velden. Zijne reputatie als „rijstziel” wordt nog gehandhaafd in de volksverhalen. Zoo in het bekende verhaal van de twee weezen: Twee weezen leidden een kommerlijk bestaan, toen eens een kekekou tot hen kwam, en den weezen verzocht hem met eene vierkante mand toe te dekken. Toen de weezen na verloop van eenigen tijd de mand weder oplichtten, was deze vol rijst. Dit geschiedde herhaaldelijk, zoodat zij volop rijst hadden. Het gebeurde kwam een boezen oom ter oore, die nu het vogeltje van de weezen te leen vroeg. Toen de vogel hem echter in plaats van rijst eene mand vol oneetbare vruchtjes schonk, werd de oom boos, doodde het diertje en at het op. In groote droefheid verzamelden de beide weezen de beenderen van het vogeltje, en begroeven die. En zie, na drie dagen groeide op die plek een wonderboom, waaraan in plaats van bladeren *gongen*, gouden versierselen, kralen enz. groeiden. En zoo gaat het verhaal voort.

Ook bij de Galelareezen van Halmaheira vinden wij hetzelfde; bij hen heet de vogel *tògè*.¹⁾ De Heer Van Baarda deelt van dezen vogel de volgende bijzonderheden mede: „Als de rijst in de aar staat en de vogel *tògè* tusschen de rijst zit te krassen, zegt men, dat die het gedijend beginsel in de rijst komt brengen, dus moet men hem niet dooden”. En verder: „Zit er een *tògè* in den tuin te krassen, dan brengt die den korrel in de rijst, zoodat sommigen hem tot hun tuinbeschermggeist maken.”²⁾

Een enkel voorbeeld heb ik gevonden, dat men zich de zielestof der rijst voorstelt in de gedaante van een slang, namelijk in Mandeling; de heer A. L. van Hasselt schrijft hiervan het volgende:³⁾ „Somwijlen gebeurt het, dat men tijdens het rijpen der rijst eene kleine gevlekte slang op de sawah (nat rijstveld) ziet. Deze slang heet Si Baganding nieme en is de drager van een rijstgeest, die een goeden oogst

*rijstziel
in
slang*

¹⁾ M. J. van Baarda. Woordenlijst, op *duhutu*, blz. 127.

²⁾ M. J. van Baarda. Fabelen enz. Bijdragen T. L. en V. 6, I, blz. 497.

³⁾ A. L. van Hasselt. Nota enz. Tijd. Bat. Gen. deel 36, blz. 528.

voorspelt; men omheint dan de plaats, waar men de slang gezien heeft, brandt wierook en brengt er de vier meer genoemde kruiden *sitawar*, *si dinging*, *rudang nabara* en *si martampua* en een pisangblad met *parlastas* (een soort gedroogde visch, zout en spaansche peper of gember)."

Boven hoorden wij reeds dat de Minangkabauers zich de zielestof der rijst voorstellen in de gedaante van een bijenzwerm.

II.

Boven stipte ik reeds met een enkel woord aan, dat het meest gevreesde moment voor de rijst is het begin van den oogst. Door het snijden toch zou zij zoodanig schrikken, dat haar zielestof wegvluchtte. Op dat moment is geen sympathetische handeling krachtig genoeg; geen verbod met het oog op de gevoeligheid der rijst zou kunnen verhinderen, dat de zielestof zich van de rijst verwijderde, en de inhoud der aren daardoor op eene of andere wijze zou verdwijnen. Om te voorkomen, dat de zielestof der rijst zich zal verwijderen, heeft men bij het oogsten een krachtiger middel noodig, en dit vindt men in de „rijstmoeder”. Deze naam is eenvoudig eene vertaling van de benamingen, welke bij de meeste volken van den Archipel voor het bedoelde voorwerp in gebruik zijn. Beneden zullen wij trachten na te gaan of de naam „rijstmoeder” naar onze begrippen juist weergeeft, wat hij bedoelt.

Beginnende bij de Atjehers lezen wij bij Dr. C. Snouck Hurgronje (I, 286), dat bij dit volk de rijstmoeder *inòng padé* heet; van de planten, welke na de uitplanting in het kweekbed overblijven, plant men eene handvol bijeen op het eigenlijke rijstveld, dit is de *inòng padé*.

Van de Karobataks vinden wij alleen vermeld ¹⁾ een *bèru dajang*, „beschermster van de rijst”, die woont in de pèrbenihèn,

¹⁾ M. Joustra. Het persilihi mbèlin. Meded. Ned. Zend. Gen. 1902. blz. 20.

een in den tuin afgezonderd plekje, waar allerlei specerijen enz. geteeld worden. Wij kunnen niet zeggen of hiermede de rijstmoeder wordt bedoeld, en zoo ja, waaruit zij dan bestaat.

Duidelijker zijn de berichten over de Bataks in Angkola. De Heer W. H. Th. van Hasselt toch deelt mij het volgende mede: „Begon men te oogsten op het natte rijstveld, dan zocht men eerst naar een bos rijst op het veld, hetwelk het volgende teeken had: de halm moest zich zóó diep vooroverbuigen, dat de kop van den halm op het blad rustte, en wel zoodanig, dat wanneer de wind de halmen in beweging bracht, de halm op het blad bleef liggen. Men geloofde, dat deze bos bijzonder gezegend was door de geesten (berggoden) en de rijstvoorraad lang voldoende zou zijn enz. Men noemde die bos: *ompu* (= grootmoeder), *inang* (= moeder) *radja* (= vorst), *angga* (= oudere broeder)”.

In Klein-Mandeling worden bij het planten 9 bosjes jonge planten van het kweekbed in een vierkant op het rijstveld uitgeplant, bij welke gelegenheid zoo min mogelijk gesproken wordt. Deze bossen worden goed bewaakt en bij den oogst worden deze het eerst gesneden. De naam van deze rijstmoeder wordt niet genoemd. ¹⁾

Bij de Bataks van Pangaloan bestaat de rijstmoeder uit een enkele rijstaar, haar naam geeft de Heer Simon niet op.

Bij de Minangkabauers ²⁾ wordt veel werk gemaakt van de rijstmoeder. „De padi (die bestemd is om te worden uitgeplant) wordt op een matje in verschillende hoopjes, soort bij soort gelegd, en onder het opleggen van een *doa* met water besprenkeld, waarin o. a. bladeren van den *sitawar* en *sidingin* gelegd zijn, en uit deze hoeveelheid korrels worden weer de beste uitgezocht om op de kweekbedding tot *indoea³⁾ padi* te dienen”. Deze rijstmoeder verliest men uit het oog, maar

¹⁾ H. Ris. De onderafdeeling Klein-Mandailing. Bijdragen T. L. en V. 6 II, blz. 466.

²⁾ J. L. van der Toorn. Het animisme bij den Minangkabauer der Padangsche bovenlanden. Bijdragen T. L. en V. van Ned.-Indië 5 V blz. 64, 65.

wanneer de rijst rijp is, zoekt men eene nieuwe rijstmoeder. „Onder het prevelen van een *doa*, wordt het gewas met *limau* water besproeid, en de planten, die zich dan het eerst buigen, bevatten de *indoea⁹ padi*.” In Natal wordt de *indoea⁹ padi* opgespoord door een *doekoen*, die onder het opzeggen van een *doa* zeven malen met een doek over de rijst wuift, om te zien welke halmen zich het eerst bewegen; van deze halmen neemt hij zeven.

De Heer A. L. van Hasselt vertelt in zijn bekend werk „Volksbeschrijving van Midden Sumatra” (blz. 323), dat in de Padangsche bovenlanden bij het beplanten der velden een of meer bosjes zaadpadi in het midden van de sawah worden geplant, waaromheen *galundië* en *bingkaso*-bladeren worden geplant, eene formaliteit, die *ditandjaqan djundjuëng bänie* heet. De benaming *djundjuëq*, die „steunsel, stok om eenig gewas stevig te doen zijn” beteekent, stempelt deze zaadpadi tot rijstmoeder. Bij het begin van dezen oogst gaat eene oude vrouw eerst alleen in het veld en bindt daar drie padistoelen bij elkaar met een koord, uit wit, rood en zwart garen gedraaid. De Heer Van Hasselt deelt echter niet mede, of deze drie padistoelen, die de rijstmoeder uitmaken, zooals uit het vervolg blijkt (de Heer v. H. geeft echter den naam niet op), genomen worden van de boven vermelde, met voorzorg geplante zaadpadi.

Elders in de Padangsche bovenlanden worden de eerstgesneden rijsthalmen tot rijstmoeder gemaakt. Te Rangkiang loeloejs en Alahan pandjang worden zeven van de zwaarste halmen voor dit doel gebruikt. Verder vertelt de Heer Van Hasselt op blz. 354: „Als in Rawas het veld ter bezaaiing gereed is, wordt in het midden de *djedjekan bëniah* gemaakt, die het graan bewaakt, zooals een *proatin* zijn onderhoorigen. Vier stukken bamboe, van $\frac{3}{4}$ M. lengte ongeveer, worden z66 op den grond gelegd, dat zij een kwadraat vormen, *kandang* genaamd; in 't midden daarvan steekt men een stok, *tugal*, in den grond, die van *mali bedurai* of *kaduwe*-hout gesneden is. Rondom den *tugal* worden *sitamar* en *sendjuang* struikjes

geplant, alsmede een bosje padi, en langs de kanten van de *kandang* zaait men de padi in negen gaten. Eerst wanneer de *djedjekan bëniah* klaar is, gaat men tot het bezaaien van den akker over". Hierbij wordt niet verteld of deze *djedjekan* later de rijstmoeder wordt; de bijzonderheden, welke er bij worden verteld doen zulks wel vermoeden.

Van Nias wordt wel de naam medegedeeld van de rijstmoeder — deze is *Sibaja wahe* of „rijstoom” — maar ons wordt niet verteld, of deze rijstoom bestaat uit rijsthalmen. ¹⁾ De heer Lagemann lichtte mij echter in, dat de *Sibaja wahe* geheel als geest wordt gedacht, die den rijstbouw zegent. Iederen morgen gedurende den oogst wordt hem een offer gebracht, bestaande uit eenige rijstkorrels en eenige aren.

Naar Java overgaande, vinden wij volgens het stuk van meergenoemden wadana van Tjitjoeroeg, dat men bij de Soendaneezen begint te oogsten daar, waar de rijsthalmen het langst zijn. Iemand, meestal de dorpsgeestelijke, snijdt 7 halmen af met gesloten oogen; deze halmen heeten *indung pare* of rijstmoeder; daarna snijdt hij nog 3 of 5 handen vol, blaast daarop met alle macht, en prevelt er eenige woorden bij. Hiervan maakt men later twee bossen, die bruid en bruidegom worden genoemd. Deze twee bossen worden zoodanig gebonden, dat zij zich in vijven splitsen en zoo het voorkomen hebben van twee handen, ieder met vijf vingers. A
B

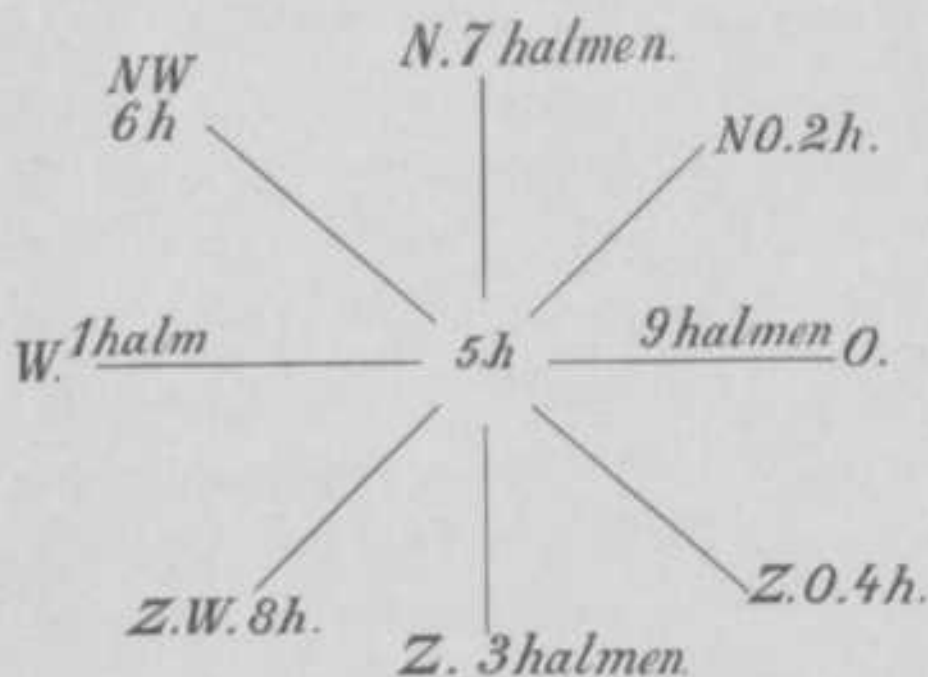
Eenigszins anders deelt de Heer de Bie mede ²⁾ wat de Soendanees tot rijstmoeder maakt. Dit verschil bevreemdt ons niet; ook op Midden-Celebes volgt men in verschillende streken verschillende regels. De Heer de Bie dan vertelt, dat bij de Soendaneezen de *doekoen* of deskundige vijf goed gevulde aren zoekt, welke hij snijdt. „Deze aren *tjèpil* genoemd, mogen niet van de aanhangende bladeren worden ontdaan. Sommigen beweren, dat zij ook niet mogen worden gesneden,

¹⁾ L. N. H. A. Chatelin. Godsdienst en bijgeloof der Niassers. Tijdschrift Bat. Gen. deel 26 blz. 165.

²⁾ H. C. H. de Bie. De landbouw der inlandsche bevolking op Java, blz. 50, 51.

doch zeer bepaaldelijk geplukt moeten worden. Men bindt ze tot een bosje samen na eerst de stroohalmen over het afgesneden gedeelte met wit goed of *boweh* te hebben omwonden. Daarna gaat de *doekoen* weer het veld in, nu om er negen halmen te snijden. Deze worden met een bamboes-touwtje samen gebonden. Beide bosjes padi worden vervolgens in het offerhuisje neergelegd. Daags voor den eigenlijken oogst wordt het bosje van 9 halmen gesplitst in een van 5 en een van 4 halmen. Deze laatste wordt *bapa* of vader genoemd. De overgebleven 5 halmen worden bij de eerst gesnedene, de *tjèpil* samengevoegd tot een afzonderlijk bosje, dat den naam draagt van *indung* of moeder. Deze *indung bapa* wordt in Midden- en Oost-Java *pari pènganten* genoemd." In Veth's Java, eerste editie vinden wij niets naders omtrent deze zaak.

Omtrent Lombok worden wij ingelicht door den Heer J. C. van Eerde, die zoo vriendelijk was het handschrift van een opstel van zijne hand over de rijstmoeder op Lombok mij te leenen, welk opstel eerstdaags zal verschijnen in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap. De rijstmoeder heet onder de Sassaks *inan pare* en onder de Baliërs *niniu pantun*. Bij het punt, waar het irrigatiewater op de sawah wordt toegelaten, plant de landman de eerste sprietten in den grond. Het zijn 9 stoelen van verschillend aantal als volgt:

De som der halmen in één lijn liggende is steeds 15. Dit is de Balische rijstmoeder. De Sassaks planten 3 rijtjes van 3 stoelen, elke stoel van 3 sprietten, die nauwkeurig worden geteld. Deze worden met takjes omringd en deze plek heet *pomponnan* of *pèngèmpou*, (*pèngèmpu* beteekent eerste, voornaamste). De eigenaar van het veld snijdt zelf deze rijstmoeder en maakt er twee bossen van, elk van 108

ringd en deze plek heet *pomponnan* of *pèngèmpou*, (*pèngèmpu* beteekent eerste, voornaamste). De eigenaar van het veld snijdt zelf deze rijstmoeder en maakt er twee bossen van, elk van 108

stengels, waaraan de bladeren worden gelaten; dit is man en vrouw, die verschillend worden opgetuigd.

Overgaande naar de Molukken vinden wij de rijstmoeder vermeld van de Galelareezen op Halmaheira en van de bewoners van Boeroe. In zijne Galelareesche Woordenlijst vertelt de heer Van Baarda (onder *tòsi* blz. 470), dat men de eerste rijsthalmen zeer stilletjes plukt. Men kiest daartoe die plekken, waar de rijst het dichtst staat, totdat men ongeveer eene hand vol aren heeft; deze legt men in het rijstschuurtje. De Heer H. Hendriks geeft in zijne woordenlijst van het Boeroesch van Masarete een woord *dengen*, beteekenende „eerstelingen van den oogst, die den geesten der voorouders worden geofferd.” De gegevens omtrent de rijstmoeder in de Molukken zijn schaarsch, hetgeen ons niet verwondert, waar de bevolking van de Molukken zich weinig inlaat met rijstbouw.

Op Celebes, waar veel aan rijstbouw wordt gedaan, zijn de gegevens weer overvloediger. Onder de Toradja's van Midden-Celebes is de rijstmoeder algemeen. Bij de Bare'e-toradja's heet zij *tadulako* „aanvoerder, voorganger.” Bij de Westelijk wonende Toradja's in Saoesoe en Parigi en bij de Oostelijk wonende Toradja's draagt zij weer den naam van rijstmoeder (*indo mpae* met hare dialectische varianten). Bij sommige Bare'e-toradja's wordt tot rijstmoeder genomen een stoel, waarvan een der aren korrels vertoont, die tegen den steel zijn opgegroeid en niet als gewoonlijk met haar mede. Andere Bare'e-toradja's namen een padistoel die uit 7 halmen bestaat. Dan weer vier stoelen, waarvan één stengel het verschijnsel vertoont, dat vier bladeren uit één knoop te voorschijn komen. Bij sommige stammen wordt deze rijstmoeder vooraf geplant. Bij de Moriërs neemt men de rijstmoeder van die rijst, welke groeit in de nabijheid van de plek, waar men een offer heeft gebracht aan de aardgeesten. Bij de Koelawi-toradja's heet de rijstmoeder *tina mpae* en wordt op dezelfde wijze toe bereid als bij de Bare'e-toradja's.

Van de Gorontaleezen vertelt dr. J. G. F. Riedel, ¹⁾ dat bij

¹⁾ De landschappen Holontalo enz. Tijdschrift Bat. Gen. deel 19 blz. 140.

het begin van den oogst eerst 7 padihalmen geplukt worden, welke in het midden der woning worden opgehangen en bewierookt.

Ook van Bolaang-Mongondou wordt vermeld ¹⁾ dat de *tonawat* of tuinpriester bij het begin van den rijstoogst wat rijst plukt in zijn eigen tuin, daarna achtereenvolgens in de andere tuinen. Deze rijst wordt door de eigenaars gelijktijdig gedroogd, gestampt, gekookt en gegeten. Daarna mag ieder naar verkiezing oogsten.

In de Minahassa is het gebruik van een rijstmoeder gewijzigd en ontaard in een offer. Bij de Tontemboau plant de eigenaar bij het begin van den plant eene handvol korrels dichtbij de tuinhut. Deze heeten *ai wubur* „het geplante” of *pariei*. Deze *pariei* wordt het eerst geoogst en vervolgens opgehangen bij de *temboau*, een offertoestel in huis. Alleen de priesters en notabelen van het dorp doen zoo. Men vat dit geheel op als een offer, maar uit enkele trekken blijkt nog duidelijk het karakter der rijstmoeder. De Heer Schwarz te Sonder vertelt het volgende van de *pariei*: ²⁾ „Pariei, naam van de padi, welke na afloop van elken oogst in een bos saamgebonden, aan de *temboau* wordt opgehangen. Sommigen hangen er één bos, anderen drie, anderen vijf in eens op. Intusschen is dit niet aan iedereen geoorloofd; slechts zij die *wailau* zijn (mensen, die alle offers, tot de grootste toe hebben gemaakt) mogen dit doen. Bij oude mensen is soms de *temboau* van boven geheel behangen met *pariei*, die eens opgehangen niet meer mogen afgenomen worden, dan bij de begrafenis van den *wailau*, wanneer men dan langs den weg naar het graf toe de volgers met padi of het kaf der *pariei* bestrooit. Eenige bossen worden op het graf gehangen.” Bij de Toumbulu gaat, wanneer de rijst zal worden geplant, de

¹⁾ Mededeelingen vanwege het Ned. Zend. Gen. deel 11 blz. 369.

²⁾ J. A. Th. Schwarz. Lijst van voorwerpen, met bijgevoegde ophelderingen. Meded. Ned. Zend. Gen. 22, 278.

³⁾ H. Ling Roth. The Natives of Sarawak and British North Borneo I, blz. 412.

leleen, tuinpriester, in de tuinen rond, maakt bij iedere tuinhut drie gaatjes, en plant in ieder gaatje drie rijstkorrels. Deze plek wordt omheind. Wat men verder met deze rijst, die hoogstwaarschijnlijk de rijstmoeder is, doet, is mij niet duidelijk kunnen worden. Vóór den oogst gaat de tuinpriester weer rond in alle velden, en snijdt op iederen akker wat rijst. Deze verzamelt hij in eene mand. De rijst wordt ontbolsterd, geroosterd en tot meel gestampt. Van dit meel steekt de tuinpriester alle leden van de gezinnen, welker tuinen hij onder zijn opzicht heeft, iets in den mond.

Op Sangir bestaat de rijstmoeder uit vier rijsthalmen, geplukt van de vier hoeken van den akker, die samengebonden worden met bladeren van snel groeiende planten.

Van de rijstbouwende Dajaks op Borneo hebben wij weder berichten. Zoo vertelt Chalmers, dat eer men begint met padi snijden of met het herstellen van de gaanderij, waar de rijstkorrels van de stelen worden afgescheiden, een feest wordt gevierd, dat twee dagen duurt; een kip wordt geslacht en men danst en zingt; daarna gaat men in optocht naar alle tuinen en snijdt overal een bosje rijpe padi af, welke bosjes in triomf naar huis worden gebracht, waar ze gehangen worden boven een bamboe altaar, dat in de voorgalerij van het gemeenschappelijk huis is opgericht. Een priester brengt hierbij de ziel aan door een sprong te doen naar iets onzichtbaars en de ziel te vangen in den vorm van wat rijstkorrels, die in doeken gewikkeld aan den voet van het altaar worden neergelegd.

Dr. Nieuwenhuis ¹⁾ beschrijft van de Kajan-dajaks verscheidene handelingen van de priesteressen, welke handelingen alle moeten dienen, om de ziel der rijst, *broewa parei* te doen overgaan in een mandje of een bamboe. De eerst gesneden aren worden onder bekkenslag in een gewijde mand naar huis gebracht.

Ten slotte vermelden wij nog de bewoners van het maleische

¹⁾ In Centraal Borneo I, blz. 158, 160.

Schiereiland, bij wie de rijstmoeder *ibu sëmangat padi* heet. Skeat vertelt in zijn werk „Malay Magic” blz. 225 het volgende: „Wanneer de rijst geheel rijp is, moet men eerst de ziel halen uit ieders rijstveld. Men kiest hiervoor de plek, waar de rijst het best staat, en waar zij vrouwelijk is (dat is, waar de bundel stengels groot is) en waar 7 geledingen in den stengel zijn. Men begint met een padistoel van deze soort en plukt zeven stelen om het „moederzaad” te worden voor het volgende jaar.” De padistoel, waarvan de zeven aren zijn geplukt die als „rijstziel” dienst doen, heet de *ibu sëmangat padi*. Deze wordt het laatste geoogst en dan met de reeds naar huis gebrachte rijstziel vermengd.

Resumeerende, wat wij boven hebben bijeengebracht, komen wij tot het volgende: Bij de meeste volken van den indischen Archipel draagt een bepaalde padistoel of bepaalde rijsthalmen of de eerstgesneden rijst den naam van „rijstmoeder”; ¹⁾ bij enkelen nog den naam van „voornaamste, vorst, voorganger” enz., een begrip, dat zooals wij zien zullen, ook in „moeder” ligt. Bij enkele volken wordt de rijstmoeder met opzet daartoe geplant, zooals op Lombok, in Minangkabau en in Atjeh; bij de meeste volken echter wordt de rijstmoeder eerst bepaald, wanneer de rijst rijp is. De kenmerken, welke de rijstmoeder aantoonen, wijzen op krachtigen groei (ze wordt genomen uit dat gedeelte, waar de rijst het hoogst of dichtst is), op bijzonderheden in getal (het heilig getal 7 of 9 omdat $9 = 3 \times 3$), of in eigenaardigheden van den groei (7 geledingen, of planten, waarvan de korrels tegen de aar in groeien) als bij sommige Bare'e-stammen. Al deze kenmerken wijzen op de aanwezigheid van eene groote mate van „zielestof”: de

¹⁾ De Niassische benaming *Sibaja wahe* „rijstoom” is eenvoudig een andere vorm voor „rijstmoeder”. Chatelin (Godsdienst en bijgeloof der Niassers, Tijdschrift Bat. Gen. deel 26 blz. 165) toch merkt op: „De naam *Sibaja wahe* wordt ook door de Niassers gegeven aan de broeders (den geheelen stam) der moeder.” We hebben hier dus te doen met den Minangkabauschen *mama*, de vertegenwoordiger van de moeder.

krachtige groei, het getal 7 en 9, en eigenaardigheden in den groei. Alleen dit laatste verdient nog eenige toelichting. In het algemeen beschouwt de Malayo-Polynesiër alle abnormaliteiten in de natuur als de houders van bijzondere krachten, hetzij tot bescherming, of tot vermeerdering van rijkdom, hetzij tot aantrekking en vervulling van bijzondere wenschen. Een groot gedeelte van de talismans in den Archipel bestaat uit eigenaardig gegroeide takjes of worteltjes, steentjes die zich in bamboe of eenig gewas hebben ontwikkeld, in het kort zulke dingen, die in de natuur zelden voorkomen. De kracht van zulk een talisman wordt nog verhoogd door het gebruik, dat vele geslachten vroeger er van hebben gemaakt. Zoodra eene bepaalde abnormaliteit veelvuldiger voorkomt, vermindert de waarde er van. Zoo zou het ook gaan met het klaverblad van vieren, wanneer dit geen zeldzaamheid meer was. In de eerste plaats dus getuigen rijstkorrels, die tegen den stengel zijn ingegroeid van bijzondere kracht, omdat het een abnormaal verschijnsel is, maar ook omdat naar de gedachte der Toradja's de zielestof meer aan die korrels is gebonden dan aan rijstkorrels, welke als gewoonlijk met de aar zijn samengegroeid ¹⁾ De zielestof wordt in die korrels tegengehouden, kan er niet gemakkelijk uitvloeien.

Om datgene wat met de rijstmoeder wordt gedaan, juist te kunnen beoordeelen, moeten wij ons vooraf duidelijk trachten te maken, wat de Indonesiër verstaat onder rijstmoeder en welke hare functies zijn.

Wanneer een Indonesiër van „moeder” spreekt, denkt hij niet altijd aan iemand die kinderen voortbrengt; dit blijkt op zichzelf reeds daaruit, dat moeders of vaders zusters bij vele volken eveneens „moeder” worden genoemd. In de indonesische talen worden samenstellingen met „moeder” gemaakt, zoowel in den zin van „de voortbrengster van het tweede deel

¹⁾ Ook aan arecanoten, die tegen den steel zijn ingegroeid, wordt bijzondere waarde gehecht.

der samenstelling", als ook om daarmee eene bepaalde verhouding aan te geven. Tot nu toe is bij vele volken in den Archipel het verschijnsel waar te nemen, dat de kern van het huisgezin de moeder is; kinderen, erfenisgoederen, alles groepeerd zich om de moeder. Ik spreek niet eens van die enkele volken, bij wie een geprononceerd matriarchaat bestaat, maar van vele volken, bij wie agnatische toestanden bestaan, waarbij de man inwoont bij de vrouw, welke toestanden meestal in patriarchaat worden omgewerkt door de instellingen van het Mohammedanisme.

„Moeder" is datgene of degene, die gelijksoortige voorwerpen of personen bijeenhoudt. En dit bijeenhouden geschiedt in de eerste plaats door de aantrekking van de zielestof der anderen; daarom moet de „moeder" krachtiger zielestof hebben dan de anderen en deze meerdere kracht openbaart zich in bijzondere grootte. Van deze beteekenis van „moeder" geeft Dr. C. Snouck Hurgronje in zijn werk „De Atjehers" (I, 286) eene reeks voorbeelden: Het woord *inòng* (in *inòng padé*) beteekent thans in het Atjèhsch „vrouw" en al wat „vrouwelijk" is, maar allerlei bijgeloovig spraakgebruik wijst aan, dat het oudtijds ook de beteekenis „moeder" gehad moet hebben. Iemand, die vele buffels, koeien, geiten of kippen houdt, heeft daaronder gewoonlijk één bijzonder mak dier, dat altijd de kudde of den troep voorgaat; dit heet de *inòng* en wordt nooit verkocht of geslacht, daar anders de rest allerlei ongeluk krijgt. Vindt de goudzoeker in de rivier een stukje goud, dat min of meer den vorm vertoont van een levend wezen, dan bewaart hij dit als de *inòng meuih*, overtuigd, dat zijne verdere inzameling van goud den zegen daarvan zal onder vinden. Hetzelfde doet de bereider van den medicinalen drank uit peundangwortel, wanneer hij een stuk wortel van dergelijke gedaante vindt; dit is de *inòng peundang*. Zoo zal de *inòng padé*, ofschoon die in een bos bijeengezette planten natuurlijk niet behoorlijk opschieten, wel eene dergelijke beteekenis voor den padigroei gehad hebben, al heeft het volksgeloof dit allengs vergeten."

Zoo spreken de Maleiers van *ibu bidjeh*, tinerts in stukken, niet als hebbende het andere erts voortgebracht, maar als voornaamste, als bijeenhouder van het andere tin; *ibu djari*, de voornaamste der vingers, de duim; *ibu pasir* groote korrels zand te midden van kleine korrels. In tal van andere samenstellingen beteekent *ibu* het grootere tegenover *anah* het kleinere, zonder eenige gedachte aan voortbrengen: *ibu negeri*, *ibu tangga* enz.

Indo „moeder” in het Boegineesch heeft ook dezelfde beteekenis. Zoo spreekt de Boeginees van *indo lima* de duim; *indo ulawëng*, een bijzonder stuk gouderts, *indo bepa*, zulke lekkernij als onder de Boegineezen voor de beste gehouden wordt enz. enz. Zoo ook noemen de Toradja's bijv. de grootste onder de frambozia Indica zweren op iemands lichaam: *indo ntuki*, de moeder der frambozia zweren.

De Indonesiër stelt zich de rijsthalmen of stoelen voor als zoovele personen, aan welke hij zielestof toekent, die gemakkelijk verdwijnt, wat de vernietiging van het gewas tengevolge heeft. Nu kiest hij zich eene „moeder”, een sterke, voorname, die de rijst van dat geheele veld (namelijk de zielestof van die rijst) bijeenhoudt gedurende den voor de als persoon gedachte rijst verschrikkelijken tijd van het rijst snijden, stampen, koken enz. Zoo vertelt Dr. Nieuwenhuis (In Centraal Borneo II, 19) van een hoofd der Pnihing-dajaks, dat deze het mislukken der rijst ook daaraan toeschreef, dat de rijstgeesten te zamen met zijne schuren waren verbrand. Hier wordt hoogstwaarschijnlijk de rijstmoeder bedoeld, die in de schuur wordt bewaard; door het verdwijnen daarvan was de zielestof der andere rijst niet meer te bestendigen.

De Niassers hebben hun Sibaja wahe of „rijstoom” tot een geest gemaakt, ¹⁾ die dicht bij de maaiers en dorschers staat,

¹⁾ De Niassers stellen zich dezen geest voor als behept met afzichtelijke zweren en eene huidziekte. Deze voorstelling zal wel het gevolg zijn van de omstandigheid, dat het loopen door de rijst jeuk op het lichaam veroorzaakt, waaruit dikwijls zweren voortkomen. Dat we

functie 1

zoodat men moet oppassen hem geen trap of stoot te geven, waardoor hij zich uit het rijstveld zou verwijderen, „hetwelk alsdan natuurlijk een schralen oogst tengevolge heeft.”¹⁾

Zoo vertelt de Heer J. L. van der Toorn van de Minangkabauers:²⁾ „Den volgenden morgen plant men voor het uitzaaïen (men herinnere zich, dat de Minangkabauers hun rijstmoeder vooraf planten) in het midden der kweekbedding nog van dergelijke planten, die den naam dragen van *djundjuäng banih* (staak, waartegen de rijst kan opklimmen, steunsel) zijnde zij het, die de *indua^g padi* tot een geheimzinnigen steun verstrekken. De opvatting toch is, dat de toestand van de *indua^g* van den meesten invloed op het gewas is, en een slechte oogst er het gevolg van moet zijn, als zij ziek wordt of kwijnt. Om deze *djundjuäng* plant men de *indua^g padi* en daar omheen de gewone zaadpadi.”

Van Java vertelt de Heer de Bie:³⁾ „Tijdens den eigenlijken oogst worden *indung* en *bapa* overgebracht naar het wachthuis, hetwelk men op de sawah heeft opgericht om het te veld staande gewas en den later verkregen oogst te bewaken, zoolang deze daar te drogen ligt” (m. a. w.: opdat de *semangat* — de zielestof — niet wegloope).

Op Oost-Java⁴⁾ treedt deze functie van de rijstmoeder meer aan het licht. Wij hebben reeds gezien, dat daar de rijstmoeder bestaat uit een zeker aantal aren, welke het eerst worden geoogst, en dat het bruidspaar (*penganten*) daar duidelijk eene bijkomstige omstandigheid is. Voordat nu die rijstmoeder welke geen bepaalden naam schijnt te dragen, wordt geoogst,

bij een Sibaja wahe werkelijk aan de rijstmoeder hebben te denken blijkt o. m. ook nog uit eene mededeeling van den Heer Lagemann te Lahagoe, dat de werkzaamheden van Sibaja wahe zich alleen bepaalt tot het rijstveld; dat na den oogst de voorouders weer als beschermgeesten der rijst op den voorgrond treden.

¹⁾ L. N. H. A. Chatelin. Godsdienst en bijgeloof der Niassers. Tijdschrift Bat. Gen. deel 26, blz. 166.

²⁾ Het animisme bij de Minangkabauers. Bijdragen Ind. T. L. en V. 5 V. blz. 64.

³⁾ De landbouw der inlandsche bevolking op Java, blz. 51.

als
op west Java
(Tjibung!)

?

gebeurt volgens mededeeling van den Heer A. Kruijt te Modjowarno het volgende: „Als vastgesteld is, wanneer men zal beginnen met oogsten, gaan sommige *doekoens* den avond te voren \pm 4 uur het te oogsten veld rond; op de vier hoeken Noord, Oost, Zuid, West worden bamboe kokers geplaatst met *badèg* (het vocht van gegiste zwarte kleefrijst) en *djanur* (jonge palmbladeren, het nog niet ontplooid blad van den kokosboom); — dit heet *belabar djanur kuning*, ten teeken, dat daar de grond niet mag betreden worden. Anderen gaan het veld rond naar links (naar rechts is verboden) en zeggen daarbij de volgende tooverformule op: „*Kaki siluman Islam, nini siluman Islam, kaki siluman kapir*, daar ik vroeger padi-zaad aan de aarde heb toevertrouwd, brenge u het samen in dezen nacht. Wat naar het Oosten, het Noorden, het Westen en het Zuiden loopt, brenge u het samen. Wat binnen de *belabar* (het touw, dat om het veld gespannen is) is, laat het niet wegloopen. Wat daar buiten is, breng het er weer binnen. Wat blind is, leid het; wat kramp heeft, draag het”. En dan volgen beloften van lekker eten.

Dit „binden” van het rijstveld om de zielestof van de rijst er op te houden vinden wij terug bij de Galelareezen op Halmheira: ¹⁾ „op den grond worden kruiseling twee touwen door den tuin gelegd en aan steenen of boomstronken bevestigd; verzuimt men die handeling, dan verdwijnt de *duhuta* (de geest, de ziel, de persoon, die in de rijst is) uit de rijst onder het plukken; men plukt en krijgt z'n mand niet vol.” De Toradja's van Midden-Celebes zeggen ook algemeen, dat de rijstmoeder de *tanoana mpae* (de zielestof der rijst) van het geheele veld vasthoudt.

Uit het bovenstaande zien wij dus, dat de rijstmoeder geen medium is, maar dat zij het is, die door haar krachtige zielestof, de zielestof van de andere rijst vasthoudt, aantrekt. Het beginsel van alle tooverij bij de Indonesiërs is om van den te betooveren persoon iets machtig te worden, voornamelijk

¹⁾ M. J. van Baarda. Woordenlijst van het Galelareesch, op *pilihu*, blz. 322.

een haar of iets, dat met zijn speeksel of zweet is doortrokken (tabakspruim of kleedingstuk). Hierdoor acht men zich in het bezit van een deel der zielestof van dien persoon, waarmede men kan inwerken op zijn gansche bestaan en hem ziek of krankzinnig maken.

Wat nu dat haar of die tabakspruim is voor den persoon, van wien ze afkomstig zijn, is de rijstmoeder voor al de rijst van dat veld. Zoolang men het haar of de tabakspruim enz. van iemand heeft, heeft men dien persoon in zijne macht. Zoolang men de rijstmoeder heeft, heeft men zich verzekerd van de overige rijst.

2 De rijstmoeder heeft nog eene tweede functie. Wanneer de Atjèher zijn *inòng meuïh*, of de Boeginees zijn *indo ulawèng* (een bijzonder stukje goud) heeft, is hij overtuigd, dat hij nu veel goud zal vinden, want zijn „goudmoeder” zal ander goud aantrekken, tot hem voeren. Dit zelfde verwacht de Indonesiër van zijne „rijstmoeder”.¹⁾ Niet alleen, dat zij de rijst, die te veld staat, bij zich houdt, maar zij trekt ook aan de zielestof van die rijst, welke verloren is gegaan door vogels, door vallen enz. Die zielestof neemt dan een lichaam aan in den vorm van rijstkorrels, en bezorgt den eigenaar dus meer rijst dan op zijn veld staat. Door verschillende schrijvers wordt deze functie der rijstmoeder ook opgegeven.

Zoo vertelt de Heer A. L. van Hasselt²⁾ van de Minangkabauers, dat onder de *doa's*, die over de rijst worden uitgesproken, de volgende voorkomt: „Mijn rijst, waarmede de vogels wegvlogen, die verzonk in den gespleten grond, die door den stroom werd medegevoerd of opgegeten door de dieren der wildernis, keer terug in vrede, vereenig u met den oogst in mijne woning.”

De Heer J. Habbema heeft een en ander medegedeeld

¹⁾ Voorbeelden, waarbij men met zielestof van menschen of voorwerpen zielestof van andere menschen aantrekt vindt men in overvloed in mijn opstel „het Koppensnellen” enz. in deze Verslagen, 4^e reeks deel III.

²⁾ Volksbeschrijving van Midden Sumatra, blz. 33.

omtrent bijgeloof in de Preanger Regentschappen. ¹⁾ Onder meer vertelt hij, dat bij de inwijding van een huis om de woning bindgaren gespannen wordt, waaraan allerlei gereedgemaakte spijzen worden gehangen. Op de nok legt men ook al die spijzen benevens padi, klappers en kleeren. „Als er gebeden is wordt er gevochten, gegrabbeld door de werklieden en de jeugd om de eetwaren beneden en boven, alleen niet om de padi en de kleederen. De padi wordt opgeborgen in de rijtschuur en gebruikt als *djimat* om rijst te lokken, de kleeren worden opgeborgen.” Het is niet waarschijnlijk, dat de rijst, welke op de nok van het huis gelegd wordt, de „rijstmoeder” is, maar dit geval bewijst weer, dat rijst rijst lokt, waartoe de rijstmoeder in het bijzonder wordt gebruikt.

De Heer J. C. van Eerde deelt van Lombok mede, dat de priester op een geschikten dag een zegen over de rijst, meestal de rijstmoeder, afsmeekt. „De geloofsformules, die bij bovengenoemde plechtigheid worden uitgesproken, dienen o. a. opdat de ziel van al de rijst zich moge verzamelen”: „moge mijn padi, die nog weg mocht zijn, ook binnen komen.” „Hierbij doelt men op de rijst, die toevallig op het veld mocht zijn achtergebleven of gevallen tijdens het transport.” „Ook de Sassaks hebben dat begrip, dat de ziel van de achtergebleven rijst moet worden opgeroepen. Zij zeggen: als er misschien wat achtergebleven mocht zijn, of over het hoofd gezien op het veld, zoodat de oogsters het niet verkregen, moge de ziel daarvan huiswaarts keeren.”

Aangaande de Galelareezen hebben wij boven reeds gezien, dat hun rijstmoeder bestaat uit eenige stilletjes geplukte rijsthalmen, genomen van de plekken, waar de rijst het dichtst staat. Deze handvol aren legt men in het rijtschuurtje en daarbij een weinig aarde van een *mèleo* vogel — hoopenvormer (*Megacephalon rubripes*) — opdat de pluk rijkelijk uitvalle en de rijst een hoop zal vormen, zoo groot als zulk een vogelnest.” ²⁾

¹⁾ Bijdragen T. L. en V. van Ned.-Indië. 6, VII, blz. 127.

²⁾ M. J. van Baarda. Woordenlijst van het Galelareesch, op *tósi*. blz. 470.

Op Sangir spreekt men over de rijstmoeder de volgende tooverspreuk uit: „ik haal de ziel mijner rijst op, al is zij opgevreten door de slangen, al is ze opgevreten door de kake-toes, al is ze opgevreten door de veldhagedissen, al is ze gelegd in de bodemspleet der prauw, al heeft men haar ook meegenomen, al heeft men haar ook bij het wieden mee uitgetrokken; optrekken, ik zal ze optrekken, ophalen, ik zal ze ophalen, ik haal ze op door goud, ik roep ze op door steen; klim op tot op den vloer, spring op den huisvloer.” Daarna zegt hij: „Kom, kom, ziel mijner rijst, ik toch heb de moeite gehad” (en niet de muizen enz.).

Ten slotte vermeld ik nog de Toradja's van Midden-Celebes, Wanneer de tuinpriesteres de „rijstmoeder” heeft gereedgemaakt (welke ceremoniën wij beneden zullen nagaan) spreekt zij haar toe en zegt onder meer het volgende: „Roep de rijst terug, die weggenomen is door de vogels, die verloren is gegaan door onachtzaamheid, of die door het water is medegenomen. Breng die hier, opdat zij veel worde.”

Het schijnt, dat deze zuiver animistisch gedachte functie van de rijstmoeder langzamerhand bij sommige volken is verloren gegaan, hetzij door ontwikkeling, hetzij, dat het begrip *semangat* „zielestof,” „levensfluïde” langzamerhand door het Mohammedanisme op den achtergrond is gedrongen. De animistische betrekking van „moeder, voornaamste, bijeenhouder” niet meer voelende, is men gaan denken aan „moeder, voortbrengende.” Hierdoor moet bij sommige volken de gedachte hebben postgevat, dat de rijstmoeder de overige rijst „voortbrengt,” althans bezielt, of als medium voor de bezielende godheid dient, en hieruit verklaart zich weer de gewoonte om de rijstmoeder vooraf reeds te planten. Het conservatisme der Indonesiërs waarborgde aan de gebruiken met deze opvatting in strijd voortdurende van bestaan, zoodat wij ook in deze veel tegenstrijdigs vinden bij een zelfde volk.

De Heer J. L. van den Toorn vertelt ¹⁾ van de Minangka-

¹⁾ Bijdragen T. L. en V. van Ned.-Indië, 5 V, blz. 67.

kabauers uitdrukkelijk, dat zij de rijstkorrels op het veld beschouwen als kinderen van de rijstmoeder.

De heer A. L. van Hasselt vertelt, ¹⁾ dat in sommige streken van Midden-Sumatra de vrouw die de rijstmoeder naar huis brengt, aan de trap van het huis wordt ontvangen met de vraag: „wie komt daar naar onze woning?” waarop dan de vrouw die de rijstmoeder draagt, antwoordt: „wij zijn velen in getal, met kinderen en kleinkinderen.”

Waar men het begrip van de vermeerderende kracht van de rijstmoeder behield, maar den animistischen grond, waarop dit begrip rust, verloren had, ging men denken aan „voortelende” kracht, en hieruit moeten wij verklaren, dat een gebruik is ontstaan van bruid en bruidegom, als op Java en Lombok, waarmede natuurlijk nauw in verband staat het gebruik door Sollewijn Gelpke van enkele streken op Java vermeld, ²⁾ dat namelijk in het tijdperk, hetwelk aan den bloei van de rijst voorafgaat, de man in het nachtelijk uur met zijne echtgenootte naakt langs de velden loopt en daar aan lingam en yoni offert, met andere woorden met haar daar den coïtus bedrijft.

III.

Nu wij de functies van de „rijstmoeder” hebben nagegaan — namelijk het bijeenhouden van het teveldstaande of gesneden gewas, en het vermeerderen van den hoop padi door daaraan toe te voegen de zielestof van achtergebleven of verloren gegane rijst — moeten wij nog zien, hoe de rijstmoeder zelve wordt behandeld, opdat zij aan de gestelde eischen kan voldoen.

Op Nias is van een bepaalde behandeling van de rijstmoeder geen sprake meer, omdat men haar reeds geheel als geest denkt. De Heer Lagemann deelt mij mede, dat gedurende

¹⁾ Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, blz. 331.

²⁾ De rijstkultuur in Italië en op Java, blz. 153.

den oogst iederen morgen een offer wordt gebracht aan den *Sibaja wahe* „rijstoom”, bestaande uit eenige korrels ontbolsterde rijst en uit eenige padi-aren.

In Mandeling worden de 9 stoelen, die als rijstmoeder zijn geplant het eerst door eene vrouw gesneden, die ze met een paar bladeren (*sali mandapot*) in een rijstzakje opbergt, en vervolgens in de *slendang* stilzwijgend huiswaarts brengt, en in de *sopo* ophangt. De rijst van deze 9 stoelen wordt gestampt, gekookt en door het huisgezin gezamenlijk gegeten.¹⁾

Van de ceremoniën, die in acht genomen worden bij de rijstmoeder (hier *Radja ni ème*) in Mandeling geeft de heer A. L. van Hasselt eene uitvoerige beschrijving:²⁾ „Is de gunstige dag voor het padi-snijden aangebroken, dan brengt men *pangir*, gemaakt van citroenwater en andere plantensappen en *kumajan* bij den *radja ni ème* (rijstmoeder, eigenlijk vorst), bewierookt de *pangir*, en sprenkelt deze over de padi, eerst over den *radja*, dan over de daar omheenstaande planten en zegt: *mare tondi manjujun daganak*, om de geesten³⁾ te roepen, wat men daarom *marpio tondi ni ème* noemt. Men plant daarop de kruiden *sitawar*, *sidingin*, *rudang na bara*, en *si martampua* als offer⁴⁾ bij het wierookvat. Somwijlen verbeeldt men zich dan de geesten (lees zielestof van de rijst) in de aren te hooren, en dit is een teeken, dat men een goeden oogst mag verwachten; vervolgens noemt men de vier⁵⁾ *radja ni ème* bij hun naam, zij het ook, dat men ze niet alle op het veld gevonden heeft, wat trouwens slechts zeer zelden gebeurt,

¹⁾ H. Ris, de onderafdeeling Klein-Mandailing, Oeloe en Pakanten. Bijdragen T. L. en V. 6 II, 466.

²⁾ Nota betreffende de rijstcultuur in de Residentie Tapanoeli. Tijdschrift Bat. Gen. dl. 36, 526—528.

³⁾ Ik merk hier op, dat met die geesten de zielestof van de rijst, de rijst-ziel is bedoeld, blijkens de uitdrukking *tondi ni ème*. Men denke hier dus niet aan geesten in de lucht.

⁴⁾ Wij komen beneden op deze planten terug. Voorloopig merk ik hier op, dat zij geen offer zijn, maar dat de bedoeling is de eigenschappen dier planten op de rijst te doen overgaan.

⁵⁾ In Mandeling namelijk maakt men rijst tot rijstmoeder volgens vier verschillende kenmerken.

en zegt hun, dat men hen thuis verwacht en dat alles voor hunne komst in gereedheid is gebracht. Men plukt ze daarna met de hand af, waarna de 7 daar omheenstaande padi-stoelen met de *sasabit* (rijstmesje) afgesneden worden.

„De *radja* en zijne *kawans* (gezellen) worden dan voorzichtig in een *slendang sende djantan* geplaatst, waarin men reeds eenige bladersoorten, touw van *padang togu* (een grassoort) en een vuursteen gedaan heeft en brengt dit alles met de *sasabit* (het rijstmesje) naar huis zonder een woord te spreken. Ook dient men onder het dragen voorzichtig te loopen; de kinderen thuis worden zoet gehouden, totdat de padi op de bestemde plaats, op den rijstzolder, met touw van *padang togu* tegen een der stijlen is vastgebonden. Vóór men naar de sawah gaat om de rijstgeesten binnen te halen, dient men eerst gegeten te hebben, want het zou een slecht teeken zijn, wanneer men voor den *radja ni ème* gekomen, honger had, een voorbode van een slechten oogst. Zoodra de padi binnenshuis is gebracht, worden de deuren gesloten, om te beletten dat de geesten daaruit zullen ontsnappen.”

„In Batang Toroe bestaat nog het gebruik den avond vóór den dag, waarop de *radja ni ème* huiswaarts wordt gebracht, de sawah rond te loopen, en alle aren, die langs de dijkjes naar buiten hellen, naar binnen te buigen, terwijl men dan het woord richt tot den *radja ni ème* en hem kennis geeft, dat men plan heeft hem den volgenden morgen huiswaarts te brengen.”

Volgens schriftelijke mededeeling van den heer W. H. Th. van Hasselt wordt in Angkola de rijstmoeder op een matje gelegd, waarover een stuk bataksch kleed is gelegd. Daarna brengt men in een kom gekookte rijst, waarop eieren en waaromheen visschen gelegd zijn, die in de bergstroompjes leven. Dit offer wordt naast de rijstmoeder gezet, waarop men de drie berggoden ¹⁾ met de volgende woorden aanriep:

¹⁾ Die drie berggeesten heeten: 1. Sombaon; 2. boru Sombaon (dochter van sombaon); 3. hulubalang ni Sombaon (de voorvechter, plaatsvervanger van Sombaon).

Si Dajang na lo (die beter dan iemand anders de rijstziel beschermen kunt)

Si Dajang na pande (die heerlijk zijt, gezien zijt, majesteit hebt)

Si Dajang na bunbun (die bijeenvergadert)

ulang ra martandang tandang (laat niet toe, dat iemand de rijstziel weghale)

di patandangi halak djadi (als er zijn, die de rijstziel hier brengen willen, laat het toe).

Vervolgens wordt de rijstmoeder-bos aan de wortels opgehangen in het schuurtje op de sawah, opdat deze bos zegenend over de ingebrachte bossen hange. Men hangt ook wel zulk een bos zegenend op in de rijstschuur in het dorp, waarin de van de stelen ontdane rijst wordt gebracht. In die schuur legt men onderin steenen, opdat de rijstziel geene moeite ondervinde. Naar het eerste gedeelte van deze mededeelingen te oordeelen beschouwen de Bataks van Angkola hun rijstmoeder dus gedeeltelijk als medium voor de berggeesten, die de rijst doen groeien.

De Heer G. K. Simon van Pangaloan deelt mij schriftelijk mede, dat de Bataks aldaar de rijstbossen zoodanig in een kring op elkaar stapelen, dat in het midden van den hoop eene ronde plek van 1½ à 2 M. middellijn openblijft. Op die open plek wordt de rijstmoeder — *sibuhe* — (bestaande uit een in een blad gewikkelden rijsthalm) gelegd; die open plek is de navel van den rijsthoop. De *sibuhe* mag niet worden uitgetreden; op zijn hoogst mogen de korrels met de hand uitgewreven worden. Onder de rijst in de bewaarplaats legt men een steen, „opdat de rijst even lang zal duren als een steen.”

Evenals van de Bataks in Mandeling doet de heer A. L. van Hasselt vrij uitvoerige mededeelingen omtrent de behandeling der eerste rijst in Midden-Sumatra: ¹⁾ De rijstmoeder wordt met garen vastgebonden en zij wordt toegesproken. Overigens schijnt men de rijstmoeder ongemoeid te laten, maar

¹⁾ Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, blz. 330—332.

in hare nabijheid snijdt men een mandvol padi, die men naar het wachthuisje in het veld brengt. Deze padi treedt men uit met de voeten; vervolgens dekt men de mand, waarin zij zich bevindt met een stuk wit katoen en plaatst daarop een kokosdop met riviergrint. Terwijl men deze mand naar huis brengt, mag niet worden gesproken. Deze rijst wordt den volgenden morgen gegeten. De eigenlijke rijstmoeder schijnt voorloopig op het veld te blijven om het gewas bijeen te houden.

Elders wordt de rijstmoeder eerst gesneden en naar huis gebracht; daar wordt zij aan het hooger eind van het huis op een mat gelegd, en met een doek of kleedingstuk bedekt. De eerste rijst, die daarna wordt gesneden, wordt feestelijk gegeten.

Te Rangkiang loeloejs en Alahan pandjang wordt de rijstmoeder in de rijstschuur opgehangen of onder een kokosdop geborgen. Bij het afsnijden moet de adem ingehouden en de rechtervoet op den linker geplaatst worden. Ook bestaat hier en daar de gewoonte het kaf van de eerste gestampte rijst te bewaren. De padi wordt opgestapeld, zooals is medegedeeld van de Bataks van Pangaloan. De geheele hoop wordt gedekt met padi-stroo of met een soort groote bladeren; ook plaatst men er doornstokken om heen. Bovendien plaatst men er bovenop een steen en een zakje, gevuld met areca-noot en stukjes geroest ijzer. In Rawas heet het vierkant, waarin men de rijstmoeder plant *kandang*, hok, en om dit vierkant plant men *sitawar* en *sendjuang*-struikjes.

Omtrent de Minangkabauers van de padangsche bovenlanden deelt de heer J. L. van der Toorn nog de volgende bijzonderheden mede: ¹⁾ „Is de tijd daar, dat het zaad kan worden overgeplant, dan bespuwt men de *indua' padi* met sirih en *pinang tuö* en begiet men haar met rijstwater.” Deze rijstmoeder verliest men uit het oog, maar wanneer de rijstooft zal beginnen, zoekt men eene andere, zooals wij boven reeds

¹⁾ Het animisme bij den Minangkabauer. Bijdragen T. L. en V. van Ned.-Indië 5 V, 64, 65.

zagen, uit 7 stengels bestaande. „Met een paar stengels, opzettelijk daarvoor medegebracht, worden nu de gevonden padi-palmen bij elkaar gebonden, doch deze niet afgesneden, vóórdat men de zoogenaamde *ulu tahun* huiswaarts heeft vervoerd. Deze is de eerste vrucht van het veld, dienende tot een feestmaaltijd voor familieleden en goede kennissen en tevens voor de huisdieren, daar de beschermgeest wil, dat men ook dezen van hare goede gaven zal doen nuttigen.¹⁾ Na afloop daarvan wordt de *indua' padi* afgehaald door eenige fraai uitgedoste lieden, die haar zeer zorgvuldig onder een scherm in een sierlijk gewerkt zakje of tasje naar de *lumbuŋg* (rijstschuur) overbrengen, waar zij haar een plaatsje in het midden geven. Een en ander geschiedt in alle stilte, terwijl het opbergen van de *indua' padi* met meerdere ceremoniën gepaard gaat, onder anderen met het branden van een wierookoffer.”

Op Java wordt de *indungbapa* of *pari pënganten* geheel beschouwd als eene hulde aan Nji Sri en wordt daarom met veel geraas naar huis gebracht. Zij krijgen een afzonderlijk plekje in de rijstschuur en mogen niet worden gegeten.²⁾ Daarentegen zegt de Wadana Wira Haduragana, dat in de Soendalanden de rijstmoeder wel wordt gegeten, wanneer de andere rijst op is. Tijdens den oogst wordt de rijstmoeder bewaard om op het teveldstaande gewas te passen. De eerst gesneden rijst van den eigenlijken oogst heet *dugël* en vindt naast de rijstmoeder eene plaats in de schuur.

Eenigszins verschillend zijn de gebruiken op Oost-Java volgens de mededeelingen van den heer A. Kruijt. Nadat de *doekoen*, die steeds begint met oogsten, een of meer *rapals* (tooverformulen) heeft uitgesproken, waarvan de *sahadat* de meest gebruikelijke is, begint zij te snijden, en wel zooveel aren als de *naptu*³⁾ aanwijst, dus 11 als de *naptu* 11 is;

¹⁾ Deze *ulu tahun*, die ook bij alle volken van den indischen Archipel voorkomt, wordt dikwijls door de schrijvers verward met de rijstmoeder.

²⁾ H. C. H. de Bie. De landbouw der inlandsche bevolking op Java, blz. 51.

³⁾ *Naptu* is de som van een weekdag en een pasardag naar hunne

andere *doekoens* nemen zooveel paar, als de *naptu* aanwijst, dus 11 paar of 22 halmen; van deze aren wordt het blad niet afgetrokken. Zij worden bij elkaar gebonden, hetgeen *dipun gelung* = „het haar opgemaakt worden” heet. Men doet dit met bloemen er tusschen. Vervolgens worden de aren met *kembang borèh* begoten en op de nieuwe mat, die reeds is uitgespreid, gelegd. Ook de stoppels van de geoogste aren worden met *kembang borèh* begoten. De geoogste aren worden daarop naar huis gebracht. Een mooi kussen en eene mooie sarong zendt men naar het veld hen te gemoet. Op het kussen wordt de rijst gelegd en met de sarong toegedekt. Na eenigen tijd wordt ze gedroogd en goed verzorgd. Later worden deze aren met de *pengantenan* (bruid en bruidegom) vereenigd.

Deze „bruid en bruidegom” zijn op Oost-Java twee bossen rijst, die eerst gemaakt worden, wanneer de rijst van het veld naar de schuur wordt gebracht. Hieruit blijkt duidelijk, dat de *pengantenan* niet de eigenlijke rijstmoeder is.

Na het snijden van de rijstmoeder (niet de bruid en bruidegom) snijdt de eigenaar een bos rijst, waarvan een maaltijd wordt bereid en eerst daarna gaat ieder het veld in om te oogsten. Is de rijst uit het veld naar huis gebracht, dan wordt een maaltijd gegeven en een offer gebracht aan Adam, Eva en de Soessehoenan van Giri. De door de doekoen gesneden rijst is intusschen gevoegd bij de later gemaakte pengantenan „bruidspaar.” En nu vertelt de heer A. Kruijt verder: „De *doekoen* gaat nu in de rijstschuur. De *pengantenan* (waarbij de rijstmoeder reeds is gevoegd) plaatst hij op den bodem er van op een onderlaag van *kluwih*-bladeren, „opdat de rijst vermeerdere” (*luwih* Ng., *langkung* Kr. = meer, te boven gaan enz.) en dan krijgt de *pengantenan* een kemiri-noot,

getalswaarde, Maandag is 4, Dinsdag 3, Woensdag 7, Donderdag 8, Vrijdag 6, Zaterdag 9, Zondag 5. Van de pasardagen is Pon 7, Wage 4, Kliwon 8, Lègi 5, Paing 9. De *naptu* voor het begin van den rijstooogst moet steeds elf zijn, bijvoorbeeld Dinsdag Kliwon = $3 + 8 = 11$. Deze is de meest geschikte dag om met oogsten te beginnen.

tamarinde-pitjes, een tol met touwtje als speelgoed voor ėmboq Sĕri en Sadĕnĕ (de beide beschermgeesten van de rijst). De *doekoen* spreekt daarbij: „Emboq Sĕri en Sadĕnĕ, ik heb je nu thuis gebracht en ik heb je plaats bereid in de *gĕdong si lĕrĕ Denoq* (de schuur van de maagd Denoq). Dat ge nu lekker moogt slapen op deze heel aangename plaats! Emboq Sĕri en Sadĕnĕ, ge zijt nu opgenomen door *djĕkĕ tani* (den eigenaar), laat nu *djĕkĕ tani* een onbezorgd leven hebben. Emboq Sĕri's geluk dure ook voort op deze zeer aangename plaats. Verander niet en wijk niet af, als *djĕkĕ tani* u niet overhoop haalt.” In de omgeving van de *pengantenan* wordt daarop de andere padi geschikt en verder om en op de *pengantenan*, tot alle rijst binnen is.”

Op Lombok snijdt de eigenaar van het veld zelf de rijstmoeder en maakt er twee bossen van, elk van 108 stengels, waaraan de bladeren worden gelaten; deze twee stellen den man en vrouw voor en worden verschillend opgetuigd. Dan vertelt de heer Van Eerde: „Deze twee bossen worden aaneen gebonden, en gedurende het oogsten van de andere rijst.... aan een dadap-tak, die bij den inlaat van het water in den grond is gestoken, opgehangen. Ook maakt men daar van bamboe wel een kleine offertafel, waarop de rijstmoeder wordt gelegd, totdat de oogst naar huis wordt gebracht. Sommigen besprenkelen de twee bossen van de rijstmoeder met door gebeden gereinigd (geheiligd) water.” De rijstmoeder wordt door eene vrouw op het hoofd naar huis gedragen, en het laatst in de rijstschuur gebracht. „Deze wordt op een verhoogd gedeelte neergelegd met drie kluitjes gekookte rijst, de *nasi among*, die men zich als *pengamong* of verzorgsters, bewaaksters van het bruidspaar voorstelt. De Sassaks leggen de *inan pare* (rijstmoeder) ook wel op den bodem van de rijstschuur op een kussentje van padi-stroo met eenige kemiri-noten en een stukje ijzer; het is of legde men het bruidspaar ter ruste. In andere streken rust het bruidspaar op een halven kokosdop, waarin 9 kemiri-noten en 9 kleine zwarte steentjes. Daar bovenop worden dan de andere bossen gestapeld.” „Raakt

allengs de schuur ledig, dan blijft de *inan pare* (rijstmoeder) over, totdat deze vergaan is of door de muizen opgegeten. Sommige Sassaks eten, als de nood aan den man komt, die laatste twee bossen wel op, doch dat wordt zeer afgekeurd; het zijn menschen „als zwijnen en honden.” Nimmer verkoopt men de *inan pare* met de andere bossen rijst.”

Van de Galelareezen hoorden wij reeds, dat zij hunne rijstmoeder in het rijstschuurtje leggen en daarbij voegen wat aarde van een nest van den Maleo-vogel.

Wanneer de Sangireezen beginnen met oogsten, leggen zij in de mand, waarin zij de eerste rijst gaan verzamelen, wat aarde van een krabbehoop en wat zand van het uiteinde van een zandbank; een en ander wordt gewikkeld in bladeren van snelgroeiende en levenskrachtige planten; ook kauwt men boomwortels en spuwt dit kauwsel in de mand, opdat deze gemakkelijk vol worde. Daarna plukt men uit iederen hoek van het veld vier rijsthalmen, die de rijstmoeder zijn. Wat men verder met die rijstmoeder doet, heb ik nergens kunnen vinden.

Wij hebben boven reeds opgemerkt, dat in de Minahassa het begrip rijstmoeder vaag is geworden. Bij de Tomboeloe vinden wij nog een gebruik bij het opbergen der rijst, dat zeker dagteekent uit den tijd, toen men de rijstmoeder nog kende. Onder in het vat, waarin de rijst wordt bewaard, zet men een vierkante mand, waarin drie vruchthouders van pinangnoten en een pakje gekookte nieuwe rijst worden gelegd. De mand met haren inhoud heet *wale o nuka* „huis van kokosdop.” Boven op deze mand stort men de rijst, waarbij men zegt: Zooals de gevulde pinangvruchthouders, en zooals het eten, dat in de keel blijft steken, moge het zoo gaan met dit rijstvat.” Volgens sommigen wordt de inhoud van pas genoemde mand ieder jaar vernieuwd; volgens anderen niet.

Overgaande tot Midden-Celebes zij het mij vergund wat langer stil te staan bij de Toradja's, daar van deze stammen nog niets in het licht is gegeven aangaande hunne gewoon-

1) M. J. van Baarda. Woordenlijst van het Galelareesch, op *tósi*, blz. 474.

ten met de rijstmoeder. Als type neem ik den stam der Tolage.

Wanneer de dag bepaald is, waarop de oogst een aanvang zal nemen, gaat eene vrouw, die de gewoonten van het rijst-snijden kent, en die *tadu mpomota* heet, des morgens op hare knieën kruipend van den haard naar het portaal van het huis en steekt daar in het dak een bamboe vuurtang, een vuurwaaier en een lepel van kokosdop. Aan den voet van de trap strooit zij wat asch. Den weg naar het rijstveld legt zij met zeer kleine pasjes af; sommige tuinpriesteressen hebben zelfs een kort stuk touw met ieder eind aan een voet gebonden, zoodat zij wel kleine stappen moeten nemen; haastten zij zich naar het rijstveld, dan zou ook de oogst spoedig zijn afge-loopen; m. a. w.: dan zou men weinig rijst krijgen. Op iederen zijweg, welke den tuinpriesteres langs komt, strooit zij wat asch. Andere voorschriften, welke wij boven reeds noemden, als het niet mogen aanraken of drinken van water, niet rondkijken, niet spreken enz. gaan wij hier stilzwijgend voorbij. In het rijstveld aangekomen, gaat zij de rijstmoeder zoeken, die boven beschreven eigenschappen moet bezitten. Heeft zij den geschikten stoel gevonden, dan spreekt zij deze rijstmoeder toe, geeft haar lieve namen, belooft haar veel schoons en verzoekt haar de zielestof van verloren gegane rijst te roepen. Vervolgens plant zij naast de rijstmoeder een stok (de *Topebato* plaatsen om de rijstmoeder 4 stokken, omdat bij hen de rijstmoeder uit 4 padistoelen bestaat). In de stoel, welke tot rijstmoeder is geproclameerd, legt men: een steen, sirihipinang met bijbehooren, stukjes hout en bladeren van planten, die of om hun taaie levenskracht of om hun naam kracht enz. oefenen op de rijst. Zoo is een bij den rijstoogst veel gebruikt kruid de *sumaniu*, welk woord men met „sparen” zou kunnen vertalen. *Maniu* toch beteekent „spaarzaam, een spaarzame hand hebben” speciaal in het nemen van rijst, zoodat zoo iemand lang genoeg heeft aan zijn voorraad rijst. Ook worden in de rijstmoeder gelegd: een stukje van de omheining van het dorp en een stukje van de trap van de *lobo* (geestenhuis);

deed men dit niet dan zouden de oogsters gedurende den oogst niet in het dorp of in de *lobo* mogen komen.

Heeft de priesteres alle genoemde voorwerpen in de rijstmoeder gelegd, dan bindt zij haar stevig aan de daarbij geplante staak (staken) vast met touw van de bast van den *suka*-boom (*gnetum gnemon* L). Ook wordt de rijstmoeder omwonden met eene klimplant, *ta'i nepe* genaamd. Men plaatst er een vierkante draagmand bij, terwijl het geheel met een to-radjasch regenscherm wordt toegedekt.

Gedurende drie achtereenvolgende dagen snijdt de tuinpriesteres eenige handen vol rijst, waarvan een gedeelte in het te veld staande huisje wordt gelegd, terwijl het grootste gedeelte er van naar huis wordt gebracht, ¹⁾ om daar te worden gegeten op het feest van de nieuwe rijst (dit feest heet *pangore* = „opbrenging” nl. in huis van de eerste nieuwe rijst). Een gedeelte van die rijst wordt door de tuinpriesteres gekookt in een kleine kookpot, die telken jare speciaal voor dit doel wordt gebruikt (*kura mpomposowuri* genaamd). Terwijl het water in het potje kookt, schept de priesteres met den vruchthouder van een areca-noot eenmaal rijst in de pot; daarna vult zij de rijst in de pot met handgrepen aan. Deze rijst wordt geroerd met een stuk *powoke*- (of *simpowoke*) hout, opdat de rijst onder het koken flink moge uitdijen (*mewoke*). In die rijst spuwt de priesteres een fijn gekauwde plant, *tesupa ulo* genaamd. Daarna wordt een klein kind met die gaar gekookte rijst op den buik gesmeerd, waarna men dit kind omduwt en zegt: *male wonga mangkoni pae* „het (kleine kind) is gestorven door het overmatig eten van de (nieuwe) rijst.” Ook geeft men het een stuk hard gekookt ei te eten, gestoken op de punt van een naald, nadat men daarmede eerst het kind heeft betikt. Deze geheele handeling dient als voorzorg, dat iemand nadeeligen invloed zou ondervinden van de nieuwe rijst: er is reeds een slachtoffer voorgevallen. (Bij de Topebato worden alle deelnemers aan dit feest zevenmaal betikt, en

¹⁾ Dit is de rijst, die in de maleische landen *ulu tahun* wordt genoemd.

ieder hunner wordt een stukje ei en wat van de rijst in den mond geduwd). De aangebakken korst van deze rijst wordt bij het opschuren van de geogste rijst te zamen met beneden te noemen voorwerpen in een mandje gelegd, waar bovenop de rijst wordt gestapeld.

Maar keeren wij terug tot de rijstmoeder. Na den derden dag begint de algemeene oogst in dat veld. Iederen dag wanneer men begint te snijden, en wanneer men daarmede eindigt, wordt de rijstmoeder bespuwd. Ook legt men dagelijks een klein gedeelte van de op dien dag gesneden rijst bij de rijstmoeder neer, zoodanig dat na eenige dagen deze bosjes een kring om haar heen vormen. Deze bosjes zijn als het ware de rijstmoeders voor de elken dag gesneden rijst. Eerst na den oogst worden ze opgehaald en bij de overige rijst gevoegd.

Inmiddels blijft de rijstmoeder ongesneden en vastgebonden op het veld staan, ook nadat de oogst is afgelopen; zij wordt gedurende dat tijdperk in een groot palmbiad gewikkeld, opdat de muizen haar niet zullen opeten. Wanneer het oogstfeest (*mompaduku*) zal worden gevierd, brengt men aan de rijstmoeder 4 bordjes met gele rijst en een ei. Nadat deze bordjes een oogenblik bij de rijstmoeder hebben gestaan, worden ze naar huis teruggebracht, waar de kinderen den inhoud opeten. Eerst dan worden de aren van de rijstmoeder gesneden; deze worden in de daarbij geplaatste draagmand gedaan, en bij de overige bossen rijst op het veld geplaatst. In de gezamenlijke stoppels van de rijstmoederstoel wordt een knoop gelegd. Gedurende den geheelen oogst legt men in de laatste padi-stoel, welke men dien dag heeft gesneden een knoop, opdat de rijstziel niet door de gaten der stoppels zal ontsnappen.

Zoolang het oogstfeest niet is gevierd, mag de rijst nog niet naar de schuur worden vervoerd, behalve die, welke dient tot dagelijksch gebruik. Voordat evenwel de rijst in de schuur wordt geborgen, wordt deze „gewijd”. Dit heet bij de Tolage: *moojuti*. De eigenaar maakt dan in een vierkant mandje het volgende gereed: op vier varenbladeren legt hij 4 betelbla-

deren, daarop stukjes areca-noot, dan 4 bosjes van een soort gras, hier *pídari* geheeten; verder 4 stukjes van het komfoor, waarop de rijstpot te vuur wordt gezet, steenen en krachtige kruiden, die in het algemeen *poihi* worden genoemd. Vier zulke stapeltjes worden in het mandje gelegd, en daaraan worden nog toegevoegd 4 oogstmesjes. Van de eerst geoogste rijst worden nu vier bosjes gemaakt, en die op het pas beschreven mandje met zijn inhoud gelegd. Op dit alles wordt de rijst gestapeld in de schuur om een *poihi*-stok, welke midden in het mandje is geplaatst. De rijstmoeder (altijd in haar draagmand) wordt in een hoek van de schuur geplaatst. Slechts in den uitersten nood zal men de rijstmoeder eten; het liefst laat men haar onaangetast en voegt telken jare de nieuwe rijstmoeder aan haar toe; hoe ouder een rijstmoeder is hoe krachtiger ook haar invloed op de andere rijst, ten laatste vergaat zij tot stof, of wordt opgegeten door de muizen. De bijzonderheden omtrent de rijstmoeder bij de andere stammen van Midden-Celebes verschillen te weinig van bovenstaande beschrijving, om ze hier nog afzonderlijk te vermelden.

Zien wij dus thans, hoe het in dit opzicht gesteld is bij de Dajaks, aangaande wie wij alleen enkele berichten hebben van Dr. A. W. Nieuwenhuis. Deze vertelt namelijk, dat de eerst afgesneden aren in een gewijde mand onder bekkenslag naar huis worden gebracht; het huis is tot de ontvangst schoon gemaakt. Alle voorwerpen, welke bij deze plechtigheid worden gebruikt, zijn vervaardigd van vruchtboomen-hout (in Centraal-Borneo I, 160). Ook bij het opschuren hebben velerlei handelingen plaats om de rijstziel te doen overgaan in een mandje of bamboe, waarin zij dan verzorgd wordt met *kawits* (pakjes met rijst, vleesch en visch), en in de rijstschuur opgehangen. Dr. Nieuwenhuis beschrijft dan allerlei voorwerpen, die moeten dienen om de ziel van de rijst vast te houden. (I. 157—159).

Ten slotte vermelden wij weer de Maleiers van het maleische schiereiland, van wie W. Skeat (in Malay Magic blz. 225, 226 236—245) ons uitvoerige berichten geeft: „De

X
 ziel (lees rijstmoeder, die uit 7 halmen bestaat) wordt gewikkeld in een stuk wit katoen, vastgebonden met een touw van den *tërapi*-boom en gemaakt in den vorm van een kind in bakerkleeding,¹⁾ en in een kleine mand gelegd. Het moederzaad (die *padi*, welke dadelijk na het snijden van de rijstmoeder is geoogst) wordt in een andere mand gelegd, en beide worden met benzoin berookt, vervolgens worden beide mandjes boven op elkaar gezet, naar huis gebracht en in de *kěpuk* (de vergaderbak, waarin de rijst wordt bewaard) geplaatst." Eerst drie dagen hierna mag men doorgaan met rijstsnijden; een paar manden vol worden gesneden en daarvan maakt men een maaltijd.

Het is niet onbelangrijk de bijzonderheden nauwkeurig na te gaan. Wanneer de rijstmoeder door de priesteres zal worden gehaald, worden eenige mandjes gereed gemaakt, waarin behalve offers van rijst en reukwerk, een kemiri-noot, een schelp, een kippenei, een stuk kwarts, een ijzeren spijker liggen. Deze mandjes werden toevertrouwd aan vijf draagsters, „die naar beneden gingen uit het huis met de priesteres aan het hoofd, en naar het rijstveld gingen. Zij waren nog niet ver gegaan, toen de eigenaar van den akker zich bij hen aansloot, die vooruitliep datgene dragende wat de *djundjongan padi*²⁾ wordt genoemd. Dit waren de stengel en de bladeren van een donkerroode soort van suikerriet." Onder het opzeggen van eenige weinig beteekenende tooverspreuken (waarin verschillende personen worden aangesproken) is men bij de rijstmoeder-stoel gekomen, waarvoor de priesteres zich plaatst. „Terwijl zij haar hoofd bedekte met een fladderenden witten

¹⁾ De heer Skeat wil met geweld in de rijstmoeder een rijstbaby zien, ofschoon de naam *ibn semangat padi* duidelijk is. Het babyschap van die 7 halmen leidt Skeat af uit de omstandigheid dat de rijstmoeder wordt gekoesterd en getroeteld. Hij gaat zoo ver te beweren, dat de vorm, welken men aan die aren geeft, die van een kind is (ofschoon figuren van kinderen en menschen alleen verschillen in de betrekkelijke grootte) en nog wel een kind in bakerkleeding. De kleeding van een maleisch klein kind is voor een gewoon mensch onzichtbaar.

²⁾ *Djundjongan* is een staak of latwerk, steunsel voor planten.

doek, welks uiteinden op hare schouders vielen, stond de priesteres op, de rijststoel bekijkende; zij zwaaide de einden van den doek driemaal naar rechts op en driemaal naar links, en toen weer driemaal naar rechts. Toen stond zij eenige oogenblikken stil, dichtbij de schoof met het hoofd voorover gebogen en begraven in de aren, waarna zij zich weer herstelde en de *tépong tawar*¹⁾ op de wortels van de rijststoel plaste." Daarop berookte de priesteres het aangepunte einde van het suikerriet en zeide daarbij deze formule op: „Vrede zij met u, profeet Tap! Zie, ik plant dit suikerriet voor u om er tegenaan te leunen, terwijl ik bezig ben deze uwe ziel weg te nemen, Sri Gading, en haar naar huis te brengen, naar uw paleis; koer semangat." Toen bond de priesteres de stengels van die rijststoel aan het riet vast, besprenkelde een en ander met *tépong tawar* en berookte het. Vervolgens nam zij uit het mandje steen, ei, schelp en kemiri-noot, en stak met de andere hand den spijker in den grond dichtbij het suikerriet. Daarna nam zij in haar linkerhand het touw van boombast, en na het te hebben berookt, te zamen met de potjes rijst en olie, nam zij wat van de rijst, strooide die over de rijststoel en wierp de rest in drie keeren naar boven, zóó dat die rijst gedeeltelijk op haar zelf en gedeeltelijk op het gezelschap viel. Na nog eenige andere ceremoniën te hebben verricht, sneed zij de 7 eerste rijstaren. Deze werden berookt, met olie ingesmeerd en met gekleurd garen vastgebonden. Daarop wikkelde zij ze in een doek en plaatste ze in het daarvoor bestemde mandje. Herhaalde malen strooide zij rijst, zoowel over de rijstmoeder als over de aanwezige personen. In een ander gedeelte van het veld werden nogmaals 7 aren gesneden welke het „móederzaad" vormen. Voorzichtig in een draagdoek werd de rijstmoeder naar huis gedragen, en daar op eene nieuwe mat met hoofdkussen gelegd; ²⁾ vóór de rijstmoeder plaatste men drie manden met versch gesneden rijst. Het licht, dat bij het

¹⁾ *Tépong tawar* is rijstemeel met water gemengd.

²⁾ Zulk een sterk voorbeeld van verpersoonlijking der rijst heb ik tot nu toe nergens elders gevonden.

matje was geplaatst en het vuur in den haard mochten niet uitgaan.

De rijststoel, waarvan bovengenoemde 7 halmen waren genomen, is de eigenlijke rijstmoeder; zij blijft vastgebonden staan en wordt gedurende drie dagen bestrooid met fijngestampte, jonge boomloten. Na drie dagen neemt men wat kokosvleesch en *bunga kambing*, kauwt die te zamen met wat suiker en bespuwt daarmee de rijst. De op het veld gebleven rijstmoeder wordt door de vrouw van den eigenaar zelf geoogst, die haar naar huis brengt, waar zij wordt uitgetreden en met de 7 eerste aren gemengd. De eigenaar neemt dan de 7 eerste aren met de mand, waarin zij zijn gelegd, en plaatst deze in het groote ronde rijstvat, te zamen met het produkt van de rijstmoeder.

Uit het bijeengebrachte materiaal kunnen wij zien, dat hetgeen men met de rijstmoeder doet in hoofdzaak bij alle volken van den Archipel overeenstemt. Om de rijstmoeder aan haar doel te doen beantwoorden, dat is om haar te doen heerschen over de andere rijst, moet men zich van haar zielestof verzekeren, en verder waken dat deze niet ontsnapt. Dit beoogen al de boven medegedeelde gebruiken. Ze alle samenvattende komen wij tot het volgende beeld.

1. Om zich van de zielestof der rijstmoeder te verzekeren, dat deze niet heen zal gaan, bindt men haar aan een of meer naast haar geplante staken. De Galelareezen en de Javanen van Oost-Java binden niet de rijstmoeder, maar het geheele veld. Om die zielestof van de rijstmoeder het ontvluchten te beletten dekt men haar toe met bladeren of katoen. Een krachtig middel wenden nog de Maleiers aan met het vastspijkeren van de zielestof. Doornstokken worden om haar heen geplant, of een hek van vier stokken om haar heen gemaakt ten einde haar het ontsnappen te beletten. In het Possosche hebben wij gezien, dat in de stoppels van de rijstmoeder een knoop wordt gelegd, ongetwijfeld met de bedoeling alle gaten dicht te maken, waardoor de zielestof zou kunnen ontsnappen (in Midden-Celebes

worden zelfs de ondereinden van de afgesneden aren met zwam dichtgestopt; hetzelfde geschiedt ook met de beide uiteinden van het bamboetje, dat het handvat uitmaakt van het padi-mesje).

2. Alles, wat de zielestof der rijst gelegenheid zou kunnen geven weg te gaan, moet worden vermeden: de adem moet worden ingehouden, zelfs de bladeren mogen niet van de halmen der rijstmoeder worden afgetrokken, opdat daarmede de zielestof niet zou heengaan.

3. Ook wordt de zielestof der rijstmoeder versterkt door haar zielestof toe te voegen. Hiertoe dient het bespuwen, het besprenkelen met rijstemeel en water. Hiertoe dienen ook de planten of gedeelten van planten, welke in of bij de rijstmoeder worden gelegd. Die planten danken haar kracht meestal alleen aan haar naam. Zoo zijn in maleische landen de plantjes *si dingin* „de koude” en *si tawar* „de genezende” zeer gebruikelijk; „koud” beteekend „gezond, krachtig”. Zoo voegt men in Mandeling *padang togu* aan de rijstmoeder toe, alleen omdat *togu* (Mal. *tëguh*) „sterk, vast” beteekent. Zoo in Midden-Celebes *poihi*, dat „vulsel, inhoud” beteekent. ¹⁾ Bij de Dajaks gebruikt men vruchtboomen-hout bij de rijstmoeder, opdat de rijst rijk aan vruchten zij; bij de Maleiers loten van boomen om de rijstmoeder even krachtig te maken als boomen; verder planten welke een taai leven hebben. Maar het eigenaardigste en meest universeele van deze sympathetische middelen is een steen, of het equivalent er van: een kemiri-noot (*Aleurites Moluccana* Willd). De bedoeling kan zijn om de zielestof der rijstmoeder zóó zwaar te maken, dat zij zich moeilijk verwijderen kan (niet weg kan zweven); het zou ook kunnen wezen om die zielestof even hard, sterk te maken als steen en kemiri. Met dit laatste oogmerk ongetwijfeld doet men bij die middelen ook ijzer.

4. De rijstmoeder wordt vriendelijk toegesproken; haar wordt

¹⁾ In Midden Celebes wisselt de *h* dikwijls af met *s*; *poihi* staat voor *poisi* (verg. Mal. *isi*).

gezegd, wat men van haar wenscht; haar wordt mededeeling gedaan, dat de rijst zal worden gesneden.

5. Meestal wordt de rijstmoeder bij het begin van den oogst gesneden; soms daarna; een enkele maal (zooals bij de bewoners van het maleische schiereiland) wordt een gedeelte van de padi-stoel, die de rijstmoeder uitmaakt, bij het begin en het overige bij het einde van den oogst gesneden.

6. De rijstmoeder wordt met de noodige zorg naar huis gebracht; groote stilte moet hierbij worden in acht genomen, opdat haar zielestof toch niet op het laatste oogenblik ontsnappe. Alleen in enkele streken, waar de oorspronkelijke beteekenis van de rijstmoeder is overgegaan in die van een bruidspaar (zooals op Java) wordt zij feestelijk, ook met geraas, gebracht.

7. De rijstmoeder vindt hare plaats steeds daar, waar de rijst wordt bewaard; soms wordt zij onder de rijst gelegd, soms er boven gehangen, meestal op eene afzonderlijke plek in de schuur gezet.

8. Regel is, dat de rijstmoeder niet wordt gegeten; sommige volken gaan in den uitersten nood wel hiertoe over.

Na al het boven medegedeelde mogen wij besluiten, dat het gebruik van de rijstmoeder eene zuiver animistische gewoonte is. De rijst wordt niet door haar voortgebracht; dit geschiedt door de goden of door de zielen der voorouders, door zon en maan, of wie ook. Zelfs de hindoese Dewi Sëri, Njai Sëri, Sinang Sari, Sangiang Sëri heeft deze functie niet aan de goden kunnen ontnemen. Alleen is deze hindoese godin een andere naam geworden voor de rijst onder die volken, die met de Hindoes in aanraking zijn geweest.

Zoo vertelt de heer A. L. van Hasselt van de bewoners van Midden-Sumatra: ¹⁾ „in de *doa's* (formulieren) wordt de padi gewoonlijk *Sinang Sari* genoemd.” De Heer Van der Toorn spreekt van de *indua' padi* (rijstmoeder) of *Saning Sari*

¹⁾ Volksbeschrijving van Midden-Sumatra, blz. 331.

onder de Minangkabauers.¹⁾ Evenals bij de andere indonesische volken de „ziel” der rijst wordt geroepen, roept men op Java Nji Sri. De Baliërs zeggen, dat de rijstmoeder Batara Çri is, en een der *mantra's* (tooverformulen) luidt: „de levenskracht uit de twee handen moge zich vereenigen om al de Çri (rijstgeest) uit het geheele land hier te verzamelen” (mededeeling van den heer J. C. van Eerde). Ook bij de Boegineezen is Sangiang Sëri eene andere meer persoonlijk gedachte naam voor de zielestof — *sëmangat* — der rijst (zie o. m. Dr. G. A. Wilken, het Animisme I blz. 36—38).

Dewi Sëri heeft dus geen invloed gehad op de animistische voorstellingen van de rijst; alleen haar naam is overgenomen. Dit overnemen is een gevolg van het verhaal, dat de rijst zou zijn voortgekomen uit het lijk van Dewi Sëri. De Boegineezen hebben dit verhaal in hunne *Njilitimo* in een boegineesch gewaad gestoken.

Naast Dewi Sëri wordt door de Sassaks op Lombok Nabi Adam aangeroepen, omdat de Sassaks het Mohammedaansche verhaal kennen, dat de rijst zou zijn voortgekomen uit Adam.

De verspreiding van het gebruik van den naam Dewi Sëri en zijne varianten voor de rijstmoeder is mede een leiddraad tot nasporing van de vraag tot hoever in den indischen Archipel de invloed der Hindoes is gegaan. Naar de voorhanden gegevens bepaalt dit gebruik zich tot Midden-Sumatra, Java, Bali en Zuid-Celebes.

Posso (Tominiboct) November 1902.

¹⁾ Bijdragen T. L. en V. van Ned.-Indië 5. V, blz. 65.

²⁾ De Bie. De landbouw der inlandsche bevolking op Java, blz. 22.

2383102

June

London

450

